

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

23ste jaargang 2004, nr. 4

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlanten, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

INHOUD 23STE JAARGANG 2004, NR. 4

Themanummer: Fantasia Cartographica

Lida Ruitinga en Martijn Storms

Fantasia Cartographica : een fantastische wereld in kaart gebracht

83

Marcel van den Broecke

De Utopia kaart van Ortelius

89

Franz Reitinger

Kleine studentengeografie

95

@ la Carte

103

Varia Cartographica

105

Bespreking

106

Thresoortjes

106

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

109

Overzicht inhoud 23ste jaargang 2004

110

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van Paul Peters Restauratieatelier en de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Redactie

Dr. Patricia Alkhoven, dr. Henk Deys, Capt. Hans Kok
dr. Peter van der Krogt, drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, ing. Henk Schipper, drs. Martijn Storms,
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

H. Schipper, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: redactie-ct@maphist.nl
Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor: ABN Amro te Lisse
Rek.nr.: 53.33.43.798
SOC postadres: p/a J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
M.i.v. 2005:

€ 21,00; België € 26,00; buitenland € 34,00.

Losse nummers € 8,00.

Betaling EEG-landen middels bankoverschrijving.

Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan:

Caert-Thresoor; Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,

e-mail: info@drukkerij-vis.nl

Postbank 5253901

IBAN: NL02PSTB 0005253901

SWIFT/BIC: PSTBNL21

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

Afbeelding omslag

Het gebucht Het Oudeland bij Tholen uit het bedrijfskaartboekje van de hofstede van Pieter van Luyk (1765). (foto: Zeeuws Archief, Collectie (digitale)kaartboeken in particulier bezit)

Lida Ruitinga en Martijn Storms

Fantasia Cartographica : een fantastische wereld in kaart gebracht

Al sinds jaar en dag heeft de mens zijn omgeving en leefwereld in beeld gebracht. De mens heeft behoefte aan beelden en wil naast het geschreven woord afbeeldingen zien in de vorm van bijvoorbeeld schilderijen, prenten en kaarten. De kaarten kunnen natuurgetrouwe modellen van de werkelijkheid zijn, maar kunnen ook aan de fantasie zijn ontsproten. Soms kunnen kaarten verzonnen (ei)landen afbeelden, al dan niet gesitueerd in een werkelijk bestaande omgeving.

Inleiding

Veel van dit soort kaarten zijn toegevoegd aan literaire werken.

Deze kaarten worden fantasiekaarten of ook wel imaginaire kaarten genoemd. Hoewel 'imaginaire kaart' letterlijk een kaart die slechts in de verbeelding bestaat betekent, wordt er met deze term doorgaans een kaart van een imaginair gebied bedoeld (Lit. Cartographical Innovations 1987, blz. 37).

Op sommige van die kaarten worden de menselijke deugden en ondeugden in kaart gebracht of zijn de kaarten modellen van het leven, die de opties tonen die we hebben gedurende onze levensreis (Art. Fantasiekaarten... 2003). We zouden in dit geval kunnen spreken van allegorische kaarten. Dit soort kaarten konden ook de vorm aannemen van satirische kaarten. Buiten beschouwing laten we kaarten die gemaakt zijn als plankarten, zoals bijvoorbeeld de plattegrond van Henripolis (Art. Henripolis... 1992). Het zijn in feite imaginaire kaarten, want de plannen zijn nooit uitgevoerd. Henripolis is een utopie gebleven.

In de navolgende artikelen in dit themanummer van Caert-Thresoor gaat het om imaginaire kaarten, kaarten van niet bestaande gebieden, allegorisch van aard, al dan niet gerelateerd aan een literair werk. Marcel van den Broecke beschrijft de Utopia-kaart van Ortelius. Verder heeft deze auteur ervoor gezorgd dat er een kaartbijlage toegevoegd is aan dit nummer van Caert-Thresoor. Franz Reitinger, die onlangs een nawoord geschreven heeft bij een vernieuwde uitgave van de oorspronkelijke verklarende tekst bij de kaart van Schlaraffenland (Lit. Das neu entdeckte Schlaraffenland 2004), heeft een artikel geschreven over kaarten waarbij het studentenleven uit de 19de eeuw in beeld wordt gebracht. Tenslotte geeft Peter van der Krogt een voorbeeld van een moraliserende kaart.

In dit inleidende artikel geven we een indeling van verschillende typen kaarten die er zijn binnen de Fantasia Cartographica om het onderscheid te vergemakkelijken. Ook geven we een overzicht van literatuur over het onderwerp in brede zin en enkele voorbeelden van fantasiekaarten. We hebben een onderverdeling gemaakt in

Artikelen, Atlassen, Kaarten, Literatuur, Namenregisters, Reisgidsen en Websites. Waar nodig is een annotatie toegevoegd aan de titels om de inhoud te verduidelijken, ook omdat informatie over dit onderwerp vaak 'verstopt' zit in literatuur die een ander of breder thema heeft. Volledigheid is hierbij niet nagestreefd, maar de liefhebber van dit onderwerp kan hiermee zijn voordeel doen, vooral omdat een dergelijk overzicht nog niet bestaat. Vanuit deze inleiding verwijzen we naar deze literatuur door middel van de naam van de rubriek met het begin van de titel.

Het merendeel van deze literatuur is aanwezig in de Kaartenverzameling van de Bibliotheek van de VU.

Indeling

Kaarten van niet-bestaande landen passen in een bredere traditie van kartografische fantasie. J.B. Post (Atlas. An Atlas of fantasy 1973, blz. vii) heeft voor dit verschijnsel de term 'Fantasia Cartographica' geïntroduceerd. Naast kaarten van niet-bestaande, of imaginaire landen zijn ook symbolische kaarten en cognitieve kaarten (mental maps) onder te brengen bij de Fantasia Cartographica.

Een symbolische kaart kan worden omschreven als een kaart van een bestaand gebied met een andere betekenis dan, of naast, de representatie van topografische of thematische informatie (Lit. Cartographical Innovations 1987, blz. 68). Soms is de symboliek zo belangrijk dat de kaart als geheel een symboolfunctie heeft, zoals de *Leo Belgicus*, de kaart van de Nederlanden in de vorm van een leeuw (Lit. Leo Belgicus 1990). Wanneer deze andere betekenis spottend of hekelend is dan spreken we van een satirische kaart. Hiervan is het atlasje *Geographical fun* uit 1869 een voorbeeld. De atlas bevat 12 kaarten van Europese landen in menselijke vorm. De kaarten zijn getekend door de 14-jarige Lilian Lancaster, zoals onlangs ontdekt is. Ze tekende de kaarten voor haar zieke broertje (Atlas. Geographical fun 1989).

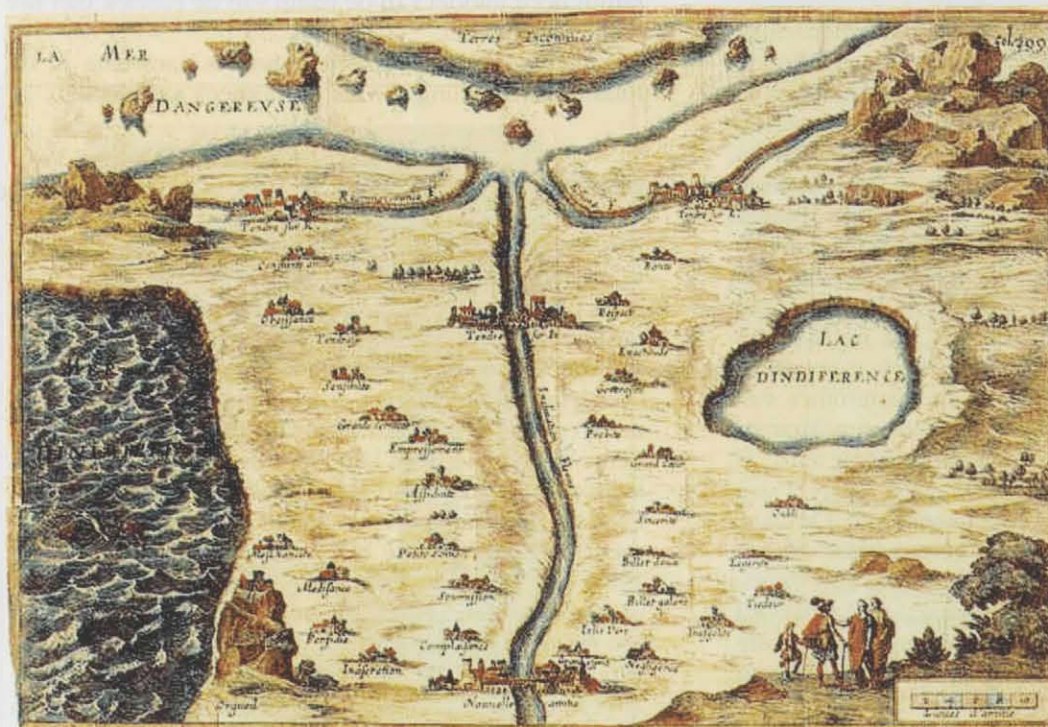
Bij de symbolische kaarten zouden ook picturale kaarten (pictorial maps) gerekend kunnen worden. Het gaat hier om kaarten met afbeeldingen van bijvoorbeeld gebouwen, mensen of voorwerpen die een belangrijke

Drs. L. Ruitinga is conservator van de Kaartenverzameling van de Bibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Drs. M. Storms is junior docent-onderzoeker op de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Beide auteurs zijn redactielid van Caert-Thresoor.

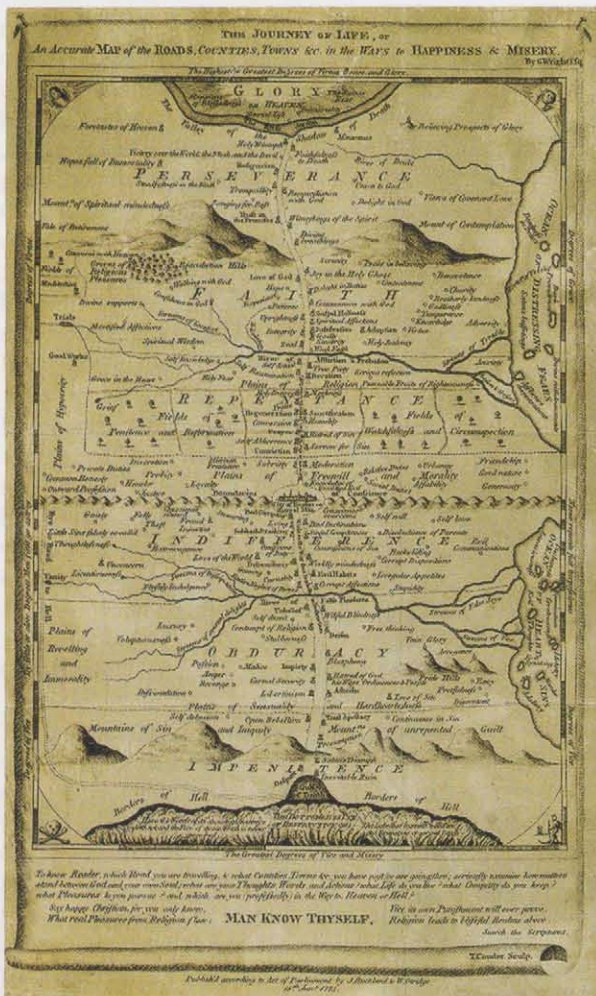
1. *Accurata Utopiae Tabula* das ist der neu-entdeckten Schalck-Welt oder des so oft benannten und doch nie erkannten Schlaraffenland / durch Authorem Anonymum. – [Nürnberg] : Homann, 1730.

2. *La Carte de Tendre*. In: dl. 1 van "Clélie" door Madeleine de Scudéry, uitgegeven in 1654.

symboolfunctie hebben. Soms kunnen deze kaarten propagandakaarten genoemd worden (Lit. Pictorial Maps 1991). Tot de picturale kaarten behoren ook de zogenaamde literaire kaarten. Dit zijn kaarten die de lokatie en identiteit van plaatsen weergeven die verbonden zijn met het werk van (toneel)schrijvers en dichters (Lit. Language of the Land 1999). Een derde categorie binnen de kartografische fantasie is

de cognitieve kaart. Hiervoor wordt vaak de Engelse term, mental map, gebruikt. Een mental map is een ruimtelijke voorstelling die men van een bepaald gebied heeft. De voorstelling kan het resultaat zijn van eigen waarneming ter plaatse, dan wel van bestudering van kaarten en ander bronnenmateriaal. Het kan ook zijn dat de voorstelling berust op hele vage noties over het betreffende gebied (Lit. Kartografisch woordenboek

3. JOURNEY OF LIFE

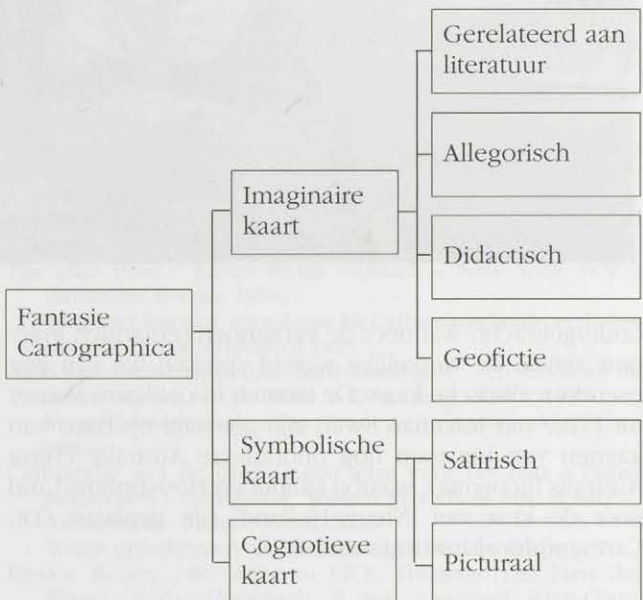
New map of the journey of life: the roads to happiness and misery. Uit: *Walking amusements for cheerful Christians* door George Wright (Londen, 1775).

4. ALEPH Antropomorfe kaart van Schotland uit: *Geographical Fun: being humorous outlines of various countries.* (Londen: Hodder and Stoughton, 1869).

1991). Een voorbeeld hiervan zijn enkele kaarten uit de *Atlas of Crime* waarbij een aantal criminelen hun handelingen uit hebben getekend (Atlas. Atlas of Crime 2000, blz.186-191). Mental maps hebben altijd betrekking op bestaande gebieden.

In het vervolg van dit artikel richten we ons op de kaarten van niet-bestaande gebieden. Er zijn verschillende termen waarmee dergelijke kaarten aangeduid worden. Gangbare termen zijn 'imaginaire kaart' en 'fantasiekaart'. Er zijn verschillende manieren waarop er onderscheid gemaakt kan worden in imaginaire kaarten. Een manier is om te kijken naar de bron waaraan de kaarten ontleend zijn. Zo kunnen kaarten die gebaseerd zijn op legenden of literaire werken onderscheiden worden van kaarten die geheel op zichzelf staan. Ook is er onderscheid aan te brengen op basis van de locatie. Het ene imaginaire land is geplaatst binnen de werkelijke wereld, het andere verzonnen land is buiten de (bekende) wereld gelokaliseerd. Inhoudelijk kan onderscheid gemaakt worden op basis van de bedoeling van de kaart. Er zijn kaarten die een symbolische, moraliserende of satirische betekenis hebben en er zijn kaarten die als ordenend of didactisch middel zijn bedoeld. In dit artikel onderscheiden we vier verschillende typen, waarbij gezegd moet worden dat deze typen elkaar niet geheel uitsluiten. In onderstaand schema is de indeling van de Fantasia Cartographica uiteengezet.

Figuur 1:
Schema van kaarttypen binnen de Fantasia Cartographica

Aan literatuur gerelateerde kaarten

Ten eerste zijn er imaginaire kaarten die de locatie van een legende of literaire traditie in beeld brengen. Een bekend voorbeeld in deze categorie is de kaart van *Midden-Aarde* (bijvoorbeeld in: Kaart. The map of Tolkien's Middle Earth [2003], Atlas. An atlas of fantasy 1973), gebaseerd op Tolkien's *In de ban van de ring*. In de *Dictionary of Imaginary Places* (Namenregisters 1) zijn veel kaarten die ontleend zijn aan boeken of verhalen bijeengebracht. Ook kaarten waarbij het hierna- maals is weergegeven kunnen in deze categorie worden

5. Titel plaatje: SCOTLAND, Bowles and Carver's karikaturale kaart van Schotland. (Londen, ca. 1780).

ondergebracht. Wanneer de verzonnen (ei)landen ingepast zijn in de werkelijke wereld spreken we van een pseudo-realistische kaart. De kaarten in *Gulliver's Reizen* uit 1726, van Jonathan Swift, zijn gemaakt op basis van kaarten van het toen nog onontdekte Australië (Terra Australis Incognita), waarbij Lilliput en Houyhnhms Land voor de kust van 'Nieuw-Holland' zijn geplaatst (Lit. Cartographical Innovations 1987).

Allegorische kaarten

Een tweede groep wordt gevormd door allegorische fantasiekaarten. Dit zijn eigenlijk ook symbolische kaarten. Ter onderscheiding van de symbolische kaarten van bestaande gebieden spreken we hier van allegorische kaarten. Een voorbeeld hiervan is de *Kaart van het Stichtische Academie-Land* waarbij de fasen van het studentenleven aan de Universiteit Utrecht zijn afgebeeld. Het artikel van Franz Reitinger, elders in dit nummer, gaat uitgebreid in op deze kaart. Veel van deze kaarten hebben een moraliserende boodschap. Een voorbeeld is de grootste en bekendste fantasiekaart in het Duitse taalgebied, de kaart van *Schlaraffenland* waarop de deugden en ondeugden van de mens zijn gekarteerd (Lit. Das neu entdeckte Schlaraffenland 2004, blz. 277). Andere

voorbeelden zijn *Utopia* van Thomas More (zie het artikel van Van den Broecke elders in dit nummer), de *Carte de Tendre* (Kaart. La Carte de Tendre 1654), de *Atlas van de Belevingswereld* (Atlas. Atlas van de Belevingswereld) en de *Y-kaarten* (zie Thresoor van Peter van der Krogt).

Didactische kaarten

Ten derde kunnen imaginaire kaarten didactisch van aard zijn. Een voorbeeld is *Vocabulorum geographico-rum topica significatio* van Matthias Quad, een kaart waarop geografische begrippen zijn geordend (Lit. Cartographical Innovations 1987, blz. 39). Hier is de fantasiekaart een gereedschap om begrippen te ordenen, zonder er een bepaalde onderliggende symbolische betekenis aan toe te kennen. Met het begin van het informatietijdperk, dat na de komst van de computer zijn intrede heeft gedaan, is de behoefte aan het ordenen van begrippen en het structureren van informatie toegenomen. Een *spatialisatie* is een ruimtelijke representatie van niet-ruimtelijke informatie en uitermate geschikt om een beter overzicht te krijgen over en inzicht in de structuur van grote hoeveelheden informatie (Art. Spatialisaties 2003, blz. 14). Zo kunnen bijvoorbeeld

nieuwsberichten van een bepaalde dag ruimtelijk geordend worden. Het meest voorkomende nieuws wordt dan gevisualiseerd met het grootste gebied, of de hoogste berg. De *Atlas of Cyberspace* (Atlas. Atlas of Cyberspace 2001), waarbij het internet in kaart is gebracht, maakt ook gebruik van spatialisaties.

Ook kunnen fantasiekaarten als legenda van een kaart of atlas dienen. Alle verschillende symbolen en kleuren zijn dan op zo'n kaart weergegeven. Een oud voorbeeld hiervan is het legendakaartje uit het cartularium van eigendomsbewijzen en rentebrieven van goederen van het Delftse Oude Gasthuis. Dit cartularium dateert uit 1554 en is opgesteld door landmeter Pieter Resen (Art. Een handleiding voor kaartgebruik...2002, blz. 41-43). In 1988 verscheen het kaartblad *Szegvar* van de Hongaarse topografische kaart 1:25.000. Het betreft een instructieblad voor militairen van een imaginair gebied, waarbij van alle mogelijke tekens en symbolen gebruik gemaakt is (Kaart. Szegvar 1988).

Geofictie

Tegenwoordig zijn er veel mensen die het verzinnen van landen als hobby hebben. Ook zij plaatsen hun fictieve land vaak in de werkelijke wereld. Bij deze groep is er dus ook vaak sprake van pseudo-realistische kaarten. Spokanië is een bekend voorbeeld van zo'n fictief land. Geoficticus Rolandt Tweehuysen, de bedenker van Spokanië, heeft zelfs een Dominicus-reisgids geschreven van het Spokaanse eiland Berref (Reisgidsen 2). In de Dominicus-reeks verscheen ook al een reisgids van de maan (Reisgidsen 1). Dat het verzinnen van niet-bestaande landen een door velen beoefende hobby is, blijkt uit het bestaan van het Genootschap voor Geofictie (Websites 1, zie ook @ la Carte). Via dit genootschap worden er verbonden gesloten en oorlogen gevoerd tussen deelnemende verzonnen landen.

SUMMARY

Fantasia Cartographica: mapping a world of fantasy / Lida Ruitinga and Martijn Storms

Normally maps are models of spatial reality. Sometimes, however, maps can be products of fantasy. Fantasy maps, or imaginary maps, are part of the broader cartographic tradition of 'Fantasia Cartographica'. Besides fantasy maps, symbolic maps and mental maps (of real places) also belong to this tradition. In this article we distinguish four different types of imaginary maps, although there will be a certain overlap between these four types. First, there are maps that can be linked to folk legends or literary tradition, like the map of Tolkien's Middle-Earth. A second type is the allegorical map, which contains a symbolic or moralistic function: famous examples are the maps of Schlaraffenland and of Utopia. Didactic maps, a third type, are maps in which concepts, without any form of symbolism, are regulated: a modern form of this type depicts spatialisation. A didactic map can also function as a map. The fourth type may be called geofiction. Nowadays many people have as their hobby the invention of non-existing places, of which a famous Dutch example is Spocania. Even a travel guide to this imaginary land is published! These geofiction maps are often set within the real world; an alternative term for these maps could be pseudo-realistic. At the end of this article is added a list of the most famous imaginary maps with relevant literature.

Artikelen

- Compass points / Catherine Slowther. – In: The Map Collector 16(1981), blz. 48-50.
Met afbeeldingen uit: Geographical fun, humorous outlines of various countries uit 1869.
Discovering the moral world : early forms of map allegory / Franz Reiting. – In: Mercator's World 4(1999)4, blz. 24-31.
Fantasiekaarten als gereedschap om begrippen te ordenen / F.J. Ormel. – In: Kartografisch Tijdschrift 29(2003) 2, blz. 26-33.
Geographical oddities or curious, ingenious, and imaginary maps and miscellaneous plates published in atlases. – In: Map collectors' circle ; 1 (1963) 1, blz.3-22.
Een handleiding voor kaartgebruik met een legendalandje uit 1554 / Peter van der Krogt en Ferjan Ormel. – In: Caert-Thresoor 21(2002)2, blz. 41-46.
Henripolis : kaarten bij een ontwikkelingsproject in de 17de eeuw / Han Voogt en Hans Ingen-Housz. – In: Caert-Thresoor 11(1992)1, blz. 31-37.
Mental maps : een kijk op Utrecht / M.J. Kraak. – In: Kartografisch Tijdschrift 7(1981)1, blz. 17-22.
A recent discovery : Utopia by Abraham Ortelius / Cécile Kruythoof. – In: The Map Collector 16(1981), blz. 10-14.
Spatialisaties : niet ruimtelijke informatie in kaart gebracht / Ch. De Jong. – In: Kartografisch Tijdschrift 29(2003)2, blz. 14-18.

Atlanten

- Atlas of crime / Linda S. Turnbull, Elaine Hallisey Hendrix, Borden D. Dent. – Phoenix, Ariz. : Oryx Press, 2000.
Waarom o.a. opgenomen: Maps in detective fiction / Leslie Edwards (blz. 199-207) en Criminals' mental maps / David Canter and Samantha Hodge (blz. 186-191).
Atlas of cyberspace / Martin Dodge and Rob Kitchin. – Harlow [etc.] : Addison-Wesley, 2001.
An atlas of fantasy / comp. By J.B. Post. – Baltimore, Md. : The Mirage Press, 1973.
Een atlas met imaginaire landen, afgeleid van literaire bronnen.
Atlas van de belevingswereld / Louise van Swaaij, Jean Klare ; met beschouwingen van Ilja Maso en Saskia Sombeek. – Amsterdam : Atrium [etc.], cop. 1999.
De atlas bevat kaarten waarvan de toponymie gebaseerd is op alledaagse ervaringen en werkzaamheden.
The atlas Pern / Karen Wynn Fonstad. – New York, N.Y. : Ballantine Books, 1984.
Gids met kaarten voor Anne McCaffrey's geliefde verhalen over de "Dragonriders of Pern".
Atlas van maatschappelijke ontwikkelingen : een reis door de advieswereld van de RMO. – Den Haag : RMO, 1999.
Vergelijkbaar met de Atlas van de belevingswereld (zie boven).
Cartografie van de liefde : een atlas voor het hart / Diana Issidorides ; cartografie: Willeum Morsch & Erik d'Ailly. – Amsterdam : Meteor Press, 2003.
Wordt omschreven als "psychologische cartografie".
Frodo's Reisen : der Atlas zu J.R.R. Tolkiens "Der Herr der Ringe" / Barbara Strachey. – 8. Aufl. – Stuttgart : Klett-Cotta, 2002.
50 kaarten en een overzichtkaart gebaseerd op het boek: In de ban van de ring.
Geographical fun : being humorous outlines of various countries with an introduction and descriptive lines / Aleph. – London : Hodder and Stoughton, 1869.
Aleph is een pseudoniem voor William Harvey (1796-1873). De atlas bevat 12 kaarten van Europese landen in menselijke vorm. De kaarten zijn ontworpen door de 14-jarige Lilian Lancaster, zoals onlangs ontdekt is. Ze tekende de kaarten voor haar zieke broertje.
Historischer Atlas von Mitteleuropa / Karen Wynn Fonstad. – 8. Aufl. – Stuttgart : Klett-Cotta, 2002.
Vertaling en bewerking van: The atlas of Middle-Earth, cop.1991 eveneens naar gegevens in het boek van Tolkien.
Imaginaire landen : over landen die bestaan en niet bestaan / bijdr. Van Maarten Asscher ... [et al.]. – Rotterdam : Rotterdamse kunststichting, 1983.
29 kaarten van imaginaire landen losbladig in doos met diverse bijlagen waaronder een zakje aarde uit Atipe.

Kleiner Atlas der Oesterreichischen Gemütlichkeit : 1800-1918 / Franz Reitingen. – Klagenfurt [etc.] : Ritter, cop. 2003.
In deze atlas worden in het kader van "Landkarten-allegorie" diverse voorbeelden toegelicht en getoond zoals de "Karte der Freundschaft", de "Atlas von der moralischen Welt" en de "Karte des Lebens".

Kaarten

Accurata Utopiae Tabula das ist der neu-entdeckten Schalck-Welt oder des so offft benannten und doch nie erkannten Schlaraffenland / durch Authorem Anonymum. – [Nürnberg] : Homann, 1730.
Angling in troubled waters : a serio-comic map of Europe / Fred W. Rose. – London : Bacon & Co, 1899.
La Carte de Tendre. In: dl. 1 van "Clélie" door Madeleine de Scudérie, uitgegeven in 1654.
Kaart van Boekenland. – [S.l. : s.n.]. – 1978.
Met een inzet van: Boekstad.
The map of Tolkien's Middle-Earth / text by Brian Sibley ; images by John Howe. – London : HarperCollins, [ca. 2001].
Scotland. – [Edinburgh] : National Library of Scotland, [1981]. – Facsimile.
Uit: Geographical Fun: being humorous outlines from various countries door: Aleph.
Londen, 1869.
Het stroomgebied van de Styx / ontwerp en cartografie Erik d'Ailly en Willum Morsch ; samenst. CPNB. – Amsterdam : Meteor Press, 2003.
Szegvár. – [Budapest : Országos Földügyi és Terkepszeti Hivatal], 1988.
Instructieblad behorende bij de "Topografische kaart van Hongarije" met daar op afgebeeld een imaginair gebied, gebruik makend mogelijke kartografische tekens en symbolen.

Websites

Genootschap voor geofictie. www.geofictie.nl
Zie ook de rubriek "A la carte" elders in dit tijdschrift.
Oddens Bookmarks oftewel Oddens fascinating world of maps and mapping. <http://oddens.geog.uu.nl/index.php>
Zoek bijvoorbeeld met de termen: "fantasy" en "imaginary maps".

Literatuur

Bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden = Bibliography of the history of cartography of the Netherlands / Peter van der Krogt, Marc Hameleers, Paul van den Brink. – Utrecht : HES, cop. 1993.
Hoofdstuk 6.1.1 Imaginaire wereld, hemel en hemellichamen.
Cartes et figures de la terre. – Paris : Centre Georges Pompidou ; Centre de création industrielle, 1980. – Tentoonstellingscatalogus.
Met name de hoofdstukken : Cartes sans territoire (blz. 203) en La carte, le corps, la mémoire (blz. 83).
Cartographical innovations : an international handbook of mapping terms to 1900 / ed. by Helen M. Wallis and Arthur H. Robinson. – S.l. : Map Collectors Publications ; [etc.], 1987.
Relevante rubrieken: 1.091 Imaginary map; 1.192 Symbolic map; 2.192 Satirical map.
Collecting antique maps : an introduction to the history of cartography / Jonathan Potter. – London : Potter, 1999. – Rev. ed.
Met name het hoofdstuk getiteld "Curiosities" (blz. 186-189).
Collecting old maps / Francis J. Manasek. – Norwich, Vt. : Terra Nova Press, 1998.
Paragraaf over "Curious maps" (blz. 44 e.v.).
Hemel & aarde : werelden van verbeelding / samenst. en red. Sorin Alexandrescu, Herman Parret, Ton Quik. – Amsterdam : Benjamins, 1991.
In deze bundel met name: Imaginaire geografie / Omar Calabrese en Reis langs de archipel die niet bestaat / Italo Calvino plus illustraties (blz. 59-89).
Kartografisch woordenboek / samengest. door E.S. Bos ... [et al.]. – [Amersfoort] : Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK), 1991.

Language of the land : the Library of Congress book of literary maps / Martha Hopkins and Michael Buscher. – Washington : Library of Congress, 1999.
Geannoteerde cartobibliografie met meer dan 200 literaire kaarten inclusief imaginaire kaarten.
Leo Belgicus : an illustrated and annotated carto-bibliography / H.A.M. van der Heijden. – Alphen aan den Rijn, 1990.
Mapping : an illustrated guide to graphic navigational systems / comp. By Roger Fawcett-Tang ; essays by William Owen. – Mies [etc.] : Rotovision, cop. 2002.
Met o.a. kaarten van de Sun Islands.
Maps : kaarten & plattegronden van bergtop tot oceaانبodem / samenst. Paul Mijksenaar i.s.m. Stichting Vervoerskartografie. – Rotterdam : Stichting Kunstprojecten, 1990.
Met fragmenten van imaginaire kaarten (blz. 36) en de persoonlijke mentale wereldkaart van schrijver Piet Grijns (blz. 56).
Maps : a visual survey and design guide / Michael and Susan Southworth. – Boston, Mass. : Little, Brown (and Company), cop. 1982.
Met accent op "pictorial maps".
Mental maps / Peter Gould and Rodney White. – Boston, Mass. [etc.] : Allen and Unwin, 1986.
Das neu entdeckte Schlaraffenland : Johann Andreas Schnebelins Erklärung der Wunder-seltzamen Land-Charten UTOPIAE aus dem Jahr 1694 / met nawoord van Franz Reitingen. – Bad Langensalze : Verlag Rockstuhl, 2004.
Pictorial maps / Nigel Holmes. – New York, N.Y. : Watson-Guipill, 1991.
Met o.a. "Metaphorical maps" (blz. 173-178).
Orbis Terrarum : werelden van verbeelding. – Gent [etc.] : Ludion ; [etc.], 2000. – Tentoonstellingscatalogus Museum Plantin-Moretus, Antwerpen.
Bevat Fantasia Cartographica van allerhande soort.
Understanding maps : a systematic history of their use and development / A.G. Hodgkiss. – Folkestone : Dawson, 1981.
Met "pictorial maps" in het hoofdstuk Modern, commercial and private cartography.
Utopia & paradijs / Hans Kooger & Aat van Gilst. – Soesterberg : Geill. Aspekt, 2004.
Der vermessene Planet : Bilderatlas zur Geschichte der Kartographie / Gerald Sammet. – Hamburg : Gruner + Jahr, 1990.
Hiervan het hoofdstuk: Die Welt im Narrenkopf (blz. 202-225).
Visions of the world : a history of maps / Jeremy Black. – London : Mitchell Beazley, 2003.
Het hoofdstuk Maps of power, blz. 124-131 en blz. 164-65 met de kaart behorend bij The house at Pooh corner / A.A. Milne.
You are here : personal geographies and other maps of the imagination / Katharine Harmon. – New York, N.Y. : Princeton Architectural Press, cop. 2004.
Hele boek: aanbevolen.

Namenregisters

The dictionary of imaginary places / Alberto Manguel, Gianni Guadalupi. – New York, N.Y. : Macmillan, 1980.
Alfabetische lijst met beschrijvingen van imaginaire gebieden. Met illustraties en kaarten.
Van Nergenshuizen tot Absurdistan / Ewoud Sanders : verzonden plaatsnamen in het Nederlands. – Amsterdam : Prometheus ; [etc.], 2003.
Overzicht van ca 900 fictieve plaatsnamen en ruim 100 uitdrukkingen met een woordspeling op een echte plaatsnaam.

Reisgidsen

De maan / Carl Koppeschaar. – 2^e dr. – Haarlem : Gottmer, 2001.
Gebaseerd op fictie en werkelijkheid. Met voorwoord van de auteur: Maanstad, maart 2026.
Spokanië : Berref / Rolandt Tweehuysen ; met bijdragen van Joost den Haan. – Haarlem : Gottmer, 2000.
Reisgids voor Berref, het grootste eiland van het fictieve koninkrijk Spokanië.

Marcel van den Broecke

De Utopia kaart van Ortelius

Bij het schrijven van mijn boek *Ortelius Atlas Maps* dat in 1996 verscheen, besloot ik de Utopia-kaart eveneens in dat boek op te nemen. Deze kaart had immers het formaat van een atlaskaart, ook al is er tot nu toe geen editie van het *Theatrum* gevonden waarin deze kaart voorkomt. Het bestaan van deze kaart, waarvan minstens 12 exemplaren zijn gedrukt, stond reeds veel eerder vast op grond van (o.a.) een brief die Ortelius' neef Jacob Colius in 1596 aan hem schreef¹.

In 1982 werd voor het eerst een niet als zodanig herkend exemplaar van Ortelius' Utopia aangeboden op een kleine Londense veiling en gekocht door een Antwerpse postzegelhandelaar en kort daarop verscheen er een beschrijving van de kaart². Met enige moeite traceerde ik de eigenaar, en maakte een foto van de kaart die ik in mijn boek opnam. Enige jaren later was ik in de gelegenheid de kaart van de eigenaar over te nemen en dit themanummer van *Caert-Thresoor* biedt een goede gelegenheid de kaart te beschrijven en op ware grootte te reproduceren³. Voor zover mij bekend is er nog geen tweede exemplaar gevonden.

Ortelius' kartografische bronnen

De naam van de kaart, Utopia, betekent in het Grieks niet-bestaande-plaats⁴. Deze ontkenning zal in vele plaats-

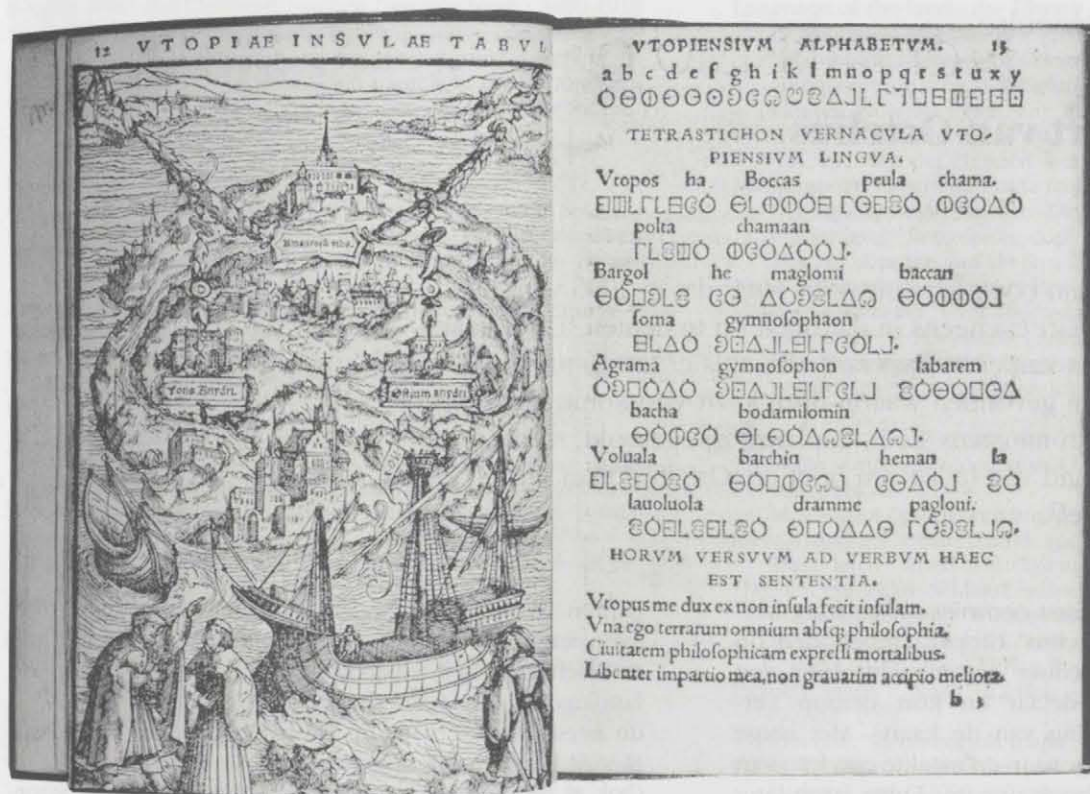
namen terugkomen en aan het einde van dit artikel even aan de orde worden gesteld. Ortelius beoogde waarschijnlijk een eigentijdse variant te maken op de landkaarten die, gesneden door Ambrosius Holbein, in de eerste druk (1516) en de tweede druk (1518) van More's *Utopia*⁵ zijn opgenomen, (zie figuur 1 en 2). Ook al zegt Ortelius in een brief⁶ dat hij de kaart vooral maakte om zijn vrienden te plezieren, toch kunnen we dat opvatten als een beleefdheidsfrase die hij ook bezigde in de titelpagina van zijn *Parergon*, het historische deel van zijn atlas, dat hem niettemin zeer ter harte ging.

Het thema Utopia als lustoord van paradijselijke aard komt bij Ortelius in de teksten bij een aantal kaarten ter sprake. De meest bekende in dit opzicht zijn de semi-fantasiekaarten van Tempe (bij de Griekse berg Olympus) en Daphne (in Antiochië), maar ook de beschrijvingen op de achterkant van de kaarten van Andalusië, Toscane,

Dr. M.P.R. van den Broecke heeft zich de laatste vijftien jaar gespecialiseerd in de bestudering van de atlaskaarten van Ortelius. Hij publiceert daarover met enige regelmaat in boeken en tijdschriften.

1. Titelpagina van More's eerste druk van *Utopia*, 1516.

2. Titelpagina derde druk, 1518, met het Utopische alfabet, dat ook in de eerste druk voorkomt.

en het Koninkrijk Napels (mijn kaartnummers 231, 232, 28, 130, en 139) schilderen een landschappelijk lustoord dat een vredigheid uitstraalt waar het voor de mens goed toeven is. In dit kader volgen om dichterbij huis te blijven twee citaten uit de tekst van de *Hollandiae* kaart, vertaald uit diverse edities⁷:

'HAARLEM; dit is een statige en grote stad in 'Holland', zeer plezierig van ligging. Iets buiten de stadsmuren is er een prachtig bos waar mensen zich in hun vrije tijd verpozen, even bevrijd van hun veeleisende werk en handel, om er plezier te hebben en recreatie.

Iets verder in de tekst, nu over Den Haag:

'Guicciardini' meint dat deze stad boven elke andere stad in Europa is verheven wat betreft omvang, rijkdom, schoonheid en plezierige ligging. Want het heeft meer dan 2000 gebouwen, waaronder het Paleis van de Prins, gebouwd als kasteel en versterkt met een muur en een slotgracht. Vlakbij ligt een donker en weelderig park, een lust voor het oor en oog, vanwege het gekwinkeler van de vogels en de stoeiende herten. Ik zou het een cosmopolis, een stadse nederzetting kunnen noemen, en ik verstout mij het te vergelijken met 'Ctesiphon', een plaats in 'Assyria', gelegen aan de rivier de 'Tigris', geroemd door alle klassieke schrijvers. Over die plaats zegt 'Strabo' dat ze gelijk is aan een stad in grootte en betekenis, en dat de Partische vorsten er de winter doorbrachten.'

In More's werk wordt een vrij uitvoerige beschrijving van Utopia opgenomen, waaruit het volgende fragment:

'Het eiland Utopia strekt zich in het midden, waar het de grootste breedte heeft, 200 mijl uit, wordt verder voor het grootste deel nog niet smaller. Het wordt aan de breedteuiteinden geleidelijk spits. De kusten vormen een als met de passer getrokken boog met een omvang van 500 mijl, en geven het eiland de vorm van een wassende maan. Tussen de beide kapen steekt de zee over een breedte van ongeveer 11 mijl naar binnen, vult de ruimte

die aan alle kanten door land is omgeven, en aldus, beschut tegen de wind, vormt het haast een reusachtig rustig meer, met de hele baai als haven, waardoor de schepen, tot groot gewin van de bewoners, kunnen in- en uitvaren. De toegang is aan één kant door ondiepten, aan de andere kant wegens klippen gevaarlijk. Ongeveer in het midden is er een enkele rotsput, die echter ongevaarlijk is en waarop een wachttorens is gebouwd.... Overal is de toegang tot het eiland door de natuur of mensenhanden zo gevormd, dat grote groepen aanvallers door weinig verdedigers weerstaan kunnen worden.'

Deze beschrijving, en niet zozeer de twee houtsnedes van Holbein in More's werk, vormde de inspiratiebron die tot het ontstaan van Ortelius' Utopia-kaart leidde.

De Utopia-kaart van Ortelius

De afmeting van de koperplaat-afdruk bedraagt 380 x 475 mm met marges van ongeveer 25 mm aan alle zijden. Er staat geen tekst op de achterkant van de kaart. Het eerste wat bij het bekijken opvalt, is dat de kaart in allerlei opzichten onmiddellijk herkenbaar is als een Ortelius-kaart. Dat komt niet alleen omdat Ortelius' naam er twee keer op voorkomt, op zichzelf al een unicum, maar ook vanwege de karakteristieke cartouches en graveerstijl. De walvis met twee fonteinen op zijn kop en de 9 schepen worden stuk voor stuk ook op andere Ortelius-kaarten gepresenteerd in een vorm die er sterk op lijkt. Niettemin bevat de kaart ook een aantal eigenschappen dat hem uniek maakt ten opzichte van de andere Ortelius atlas-kaarten.

Het aantal topografische namen dat op een Ortelius-atlaskaart voorkomt varieert normaal gesproken van zo'n 300 tot 1500 stuks, en op de latere Vrients-kaarten staan er nog meer. Op de Utopia-kaart staan er slechts 111.

3. Kaart van
Utopia van
Abraham
Ortelius

Daarvan verwijst bijna de helft naar rivieren, terwijl dat op andere Ortelius-kaarten niet boven de 5% uitkomt. Bij wijze van compensatie voor dit geringe aantal topografische namen zijn deze namen echter allemaal ruim twee keer zo groot gegraveerd als op andere Ortelius-kaarten gebruikelijk is. De kaart wekt hierdoor de indruk vanaf geringere afstand, met een hogere vergroting de geografische werkelijkheid weer te geven.

Dorpijes en steden die op andere Ortelius-kaarten met een uniforme pons in de koperplaat worden geslagen zijn hier veel groter dan normaal, en allemaal individueel gegraveerd. Ook de illustraties op het land-deel van de kaart (maar niet op zee) laten veel meer detail zien dan we van Ortelius gewend zijn: de loofbomen zijn groter en gedetailleerder dan op Ortelius' Bohemia, zijn meest boom-rijke reguliere kaart, en daarnaast treffen we ook naaldbomen of wijnstokken⁸ aan. De negen korenvelden, keurige vierkante lapjes grond waarop we kunnen zien hoe hoog het koren staat, zijn uniek voor Ortelius-kaarten, en dat geldt al evenzeer voor de landman die met zijn ossenkar rechtsboven over een zandweg rijdt, een scène die meer thuishoort in een stadsgezicht van Braun en Hogenberg dan op een Ortelius-kaart. Dit alles suggereert dat Utopia niet groot is⁹. Het zuiden boven is voor een kaart die in 1596 gemaakt is wat wonderlijk. Ortelius is zich bewust van de steeds gangbaarder gewoonte het noorden boven te plaatsen, en heeft verscheidene kaarten uit het Theatrum in de looptijd van zijn atlas laten hergraveren om aan deze conventie te voldoen. Wellicht probeert hij slechts aan te geven

dat we met een relatief oude kaart van doen hebben. Een andere mogelijkheid is dat Ortelius probeerde weer te geven dat Utopia door More wordt geplaatst op het zuidelijk halfrond.

De kaart bevat drie cartouches met tekst, waarvan de vertaling als volgt luidt:

(cartouche middenboven:) Een kaart van Utopia, gebaseerd op de vertelling van Raphael Hythlodæus, het boek van Thomas More, en de tekening van Abraham Ortelius.

(cartouche linksonder:) Abraham Ortelius heeft deze kaart in vreugde en niet zonder verdienste opgedragen aan de meest geëerde Johannes Matthaeus Wacker von Wackenfels, adviseur van zijne majesteit, kanselier van de bisschop van Breslau, en zijn meest dierbare vriend.

(cartouche links onder:) Aan de toeschouwer:

Aanschouw de Vreugden der Wereld. Zie het gelukkig koninkrijk. Wat kan er Beter of Mooier zijn? Dit is Utopia, Vesting van Vrede, centrum van Liefde en Gerechtigheid, veilige haven en vertrouwde kust, Geprezen in andere landen, geloofd door u die weet waarom. Dit land, boven Elk Ander, biedt U een gelukkig Leven. Opgedragen aan Johannes Wacker von Wackerfels, zoals verteld door Raphael, opgeschreven door More, en getekend door Abraham Ortelius. Vreugde en voorspoed toegewenst.

De topografische plaatsnamen zijn grotendeels door Wackenfels aan Ortelius aangereikt met het uitgangspunt dat iedere natie er iets van zichzelf in zou herkennen¹⁰. De riviernamen zijn door Ortelius zelf bedacht. Geen van deze namen komen voor in Ortelius' meest

uitgebreide register van namen, dat rond 35.000 items omvat, nl. zijn *Thesaurus*¹¹.

De namen op de kaart die nu volgen bevatten coördinaten als volgt: horizontaal verdeel ik de kaart in vijf even brede kolommen van A tm. E, verticaal in drie even hoge rijen van 1-3 zodat er vijftien ruwweg vierkante blokken ontstaan. In de tabel hieronder staan alle topografische namen van de kaart met hun plek in één van de 15 blokken van A1 tm. E3, gevolgd door een mogelijke brontaal en mogelijke betekenis van de naam in kwestie¹².

Landstreken en volkeren:

- Achorij (B1) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd als burens van Utopia. Betekenis: mensen zonder land.
- Anemolij (B1) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd als een niet-naburig volk dat zich in graag in opzichtige kleren hult, hetgeen in Utopia niet op prijs wordt gesteld. Betekenis: windmensen, d.w.z. mensen die zich opgeblazen voordoen.
- Macarenses (D1) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd als naburige gelukzaligen of geluksvogels. De Zwitsers worden door More ook Macarenses genoemd.
- Zapoleti (A1) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd als een naburig volk dat 500 mijl oostwaarts van Utopia woont. Betekenis: huursoldaten.

Plaatsnamen:

- Alaschezer (D2) Arabisch, stad van eilanden
- Al:magro (C1) Arabisch, stad van de rode aarde
- Amaurotus/metropolis (C2) in More's Utopia door Hythlodæus genoemd en als enige stad door More afgebeeld in zijn edities van 1516 en 1518. Betekenis: Neveloord
- Anemo:nia (D2) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd
- Ariauento (B3) Spaans, stad van lucht en wind
- Aunno (C2) Italiaans, ?
- Barzaneia (D3) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd
- Belsogno (C3) Italiaans, stad van mooie droom
- Caraoiluc (D2) Arabisch (Osmaans), stad van het gelukkig dijbeen
- Casteluoto (B3) Spaans, belofteburcht
- Cuccag:nola (B3) Italiaans, land van Cockaigne, plaats waar alles vanzelf gaat
- Favolia (A2) naar Ortelius' vriend Johannes Baptista Favolius, een arts uit Antwerpen, aan wie Ortelius zijn Griekenland-kaart opdroeg,
- Ghender:/monde (D1) Frans, niet van deze wereld
- Goliensdorp (D2) Belgisch, ?
- Gugertzinluc (D2) geen Pools, wat wel ?
- Horsdumonde (D2) Frans, buiten de wereld
- Jamais (D2) Frans, Nooit-dorp
- Idelbeck (D1) Belgisch, Ydelbeek-dorp
- Iustrosc:/zinia (E2) Pools, Spiegelingstad
- Kein:/stadt (B2) Duits, geen stad
- Laerdael (D1) Belgisch, geen dal
- Larburg (B2) Duits, lege burcht
- Madiapolis (B2) Grieks, geen stad
- Magolosc (D2) Pools, stad zonder betekenis
- Manobia (C2) Spaans, ?
- Midepo:/lis (B2) Grieks, geen stad
- Mide:/popolis (B2) Grieks, geen stad
- Niebylowna (E2) Pools, Nooitgeweeststad
- Nieman:zingen (B2) Duits, Niemandsdorp
- Nigdzemista (E1) Pools, Nergensplaats
- Nindertheim (A2) Duits, geen tehuis

- Nondumia (B2) Latijn, het land waar nooit iets gebeurt
- Nonnata (B3) Latijn, niet geboren stad
- Nulleville (D2) Frans, geen stad
- Nul:/libia (A2) Italiaans, stad zonder leven
- Nusqua:/mia (A1), Latijn, het land dat nergens is
- Onhausen (B2) Duits, stad zonder huizen
- Pointhuys (C2) Belgisch, stad zonder huizen
- Quippeia (B2) Latijn, inderdaad-stad
- Rotiliana (C2) Italiaans, ?
- Sans:/terre (C2) Frans, stad zonder aarde
- Saxirupia:/siue Tisui:/laget (C2) Latijn, stad van rotsafgronden, ofwel ?
- Scilicetia (A2) Latijn, stad die men dient te weten
- Sombriosa (D2) Spaans, schaduwrijke stad
- Sottenbroeck (D1) Belgisch, broeck (= moeras) der zotten
- Syso:/grantia (C3) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd
- Teggiur:/zair (E2) Arabisch, stad van bezoekende handelaars
- Tranibo:/ria (D3) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd
- Tra:/pemeria (D3) Utopisch, in More's Utopia door Hythlodæus genoemd
- Tzorli:/chisar (E2) Arabisch (Osmaans), zieke vesting
- Vdepo:/lis (B1) Grieks, nergensstad
- Vdepopolis (B1) Grieks, nergensstad
- Ventadi:/nada (B2) Spaans, herberg van niets
- Villauazia (B2) Italiaans, ?
- Vto:/powa (D1) Grieks/Pools, stad zonder ligging

Riviernamen

- Acheilus flu. (B2) Grieks, rivier zonder oevers
- Acytus flu. (B2) Grieks, onbedekte rivier
- Amyndus fl. (B2) Grieks/Duits, rivier zonder monding
- Anas flu. (B1) Grieks, rivier zonder schepen
- Anydrus flu. (D2) Grieks, rivier zonder water. Dit is de enige rivier die op de kaarten van More wordt genoemd, en vloeit daar van monding naar bron.
- Anydrus fluuius (C2) zie vorige
- Astrangius flu. (B1) Latijn, rivier zonder zekerheden
- Bettlos flu. (B2) Duits, rivier zonder bedding
- Bezbrzega flu. (D2) Pools, rivier zonder oevers
- Bezlodz flu. (E1) Pools, rivier zonder schepen
- Bezprizikoprow flu. (E2) Pools, rivier zonder grond-rechten
- Bezriba flu. (D2) Pools, rivier zonder vis
- Bezwoda flu. (D2) Pools, rivier zonder water
- Bogasu flu. (E2) Turks, rivierengte
- Boriotranus flu. (C3) anagram van More's Traniboria, een plaatsnaam uit zijn Utopia
- Carasu flu. (D2) Turks, rivier met zwart water
- Einegioli flu. (D2) Turks, spiegelwater
- Felsiu flu. (C2) genoemd naar de man aan wie deze kaart is opgedragen, Wackerfels
- Fischlos flu. (C2) Duits, rivier zonder vis
- Grantiophysus flu. (D2) anagram van More's Sysograntia, een plaatsnaam uit zijn Utopia
- Mapetrerius flu. (D3) anagram van More's Trapemeria, een plaatsnaam uit zijn Utopia
- Mavonius fl. (D2) genoemd naar een vriend van Ortelius die hem aanspoorde tot het maken van deze kaart, Jacob Monau, een advocaat en filosoof uit Breslau, te vinden in Ortelius' *Album Amicorum*¹³
- Moleanus flu. (C3) anagram van More's Anemolia, een plaatsnaam uit zijn Utopia
- Nullaleueius flu. (B2) Latijn, niet gladde rivier
- Nulliguttius flu. (A2) Latijn, de rivier zonder waterdruppels
- Nullipiscus flu. (A2) Latijn, de rivier zonder vis
- Nullirippius flu. (B2) Latijn, rivier zonder oevers
- Nulliscaphius flu. (A2) Latijn, rivier zonder schepen
- Onloop flu. (D1) Belgisch, rivier die niet stroomt

- Onschepken flu. (D1) Belgisch, rivier die niet bevaren wordt
- Onvischken flu. (D2) Belgisch, rivier zonder vis
- Onwaeter flu. (D1) Belgisch, rivier zonder water
- Ortileus flu. (C2) anagram rivier van Ortelius
- Sansbatteau flu. (D2) Frans, rivier die niet bevaren wordt
- Sanseau flu. (C2) Frans, rivier zonder water
- Sanspoisson flu. (D2) Frans, rivier zonder vis
- Sansriuage flu. (C2) Frans, rivier zonder oevers
- Sanzariua flu. (B3) Italiaans, rivier zonder oevers
- Saslidere flu. (E2) Turks, pratende beek
- Schiflos flu. (B2) Duits, rivier die niet bevaren wordt
- Senzabarca flu. (C3) Italiaans, rivier zonder boten
- Senzzagambaro/flu. (C3) Italiaans, rivier zonder garnalen
- Senzzaletto flu. (C3) Italiaans, rivier zonder bedding
- Senzzaqua fl. (B3) Italiaans, rivier zonder water
- Simpescado flu. (C2) Spaans, rivier zonder vis
- Sinagua flu. (C2) Spaans, rivier zonder water
- Sinmadre flu. (C2) Spaans, rivier zonder bedding
- Sinnaos flu. (B2) Spaans/Grieks, rivier zonder schepen
- Sinrebera flu. (C2) Spaans, rivier zonder oevers
- Vferlos flu. (B2) Duits, rivier zonder oevers
- Vlbad flu. (D2) Duits, rivier uit een kruik
- Wasserlos flu. (B2) Duits, rivier zonder water
- Zarbaneius flu. (D3) anagram van Barzaneia uit More's Utopia

Personen, genoemd in de cartouches:

- Hythlodæus: fictief persoon in More's Utopia, hoofdperson en uitlegger van Utopia. Zijn naam betekent: fantast.
- Ortelius (1527-1598): maker van de eerste atlas en van een Utopia-kaart
- Thomas Morus (1477/1478-1535): Engels humanist, filosoof, staatsman, schrijver van het boek Utopia op aandrang van Erasmus.
- Wacker von Wackerfels, Matthæus (1560-1619), kanselier van de Koning en de stad Breslau, vriend van Ortelius¹⁴.

Toelichting

Het valt buiten het bestek van dit artikel en mijn vermogen de gigantische hoeveelheid literatuur over Utopia en zijn ontwikkeling samen te vatten, maar toch verdienen de absurde namen van de steden en rivieren op de Utopia-kaart, die bijna allemaal gekenmerkt worden door een interne tegenstrijdigheid enige toelichting.

Utopia bestaat niet, heeft nooit bestaan en zal nooit bestaan, evenmin als luilekkerland, het Engelse Cockaigne en het Duitse Schlaraffenland. Utopia is een tegenstrijdigheid in zichzelf, daarover zijn More en Ortelius het eens. Alleen in de bespiegelingen van Hythlodæus, de fantast, neemt het een vorm aan. Maar het geloof van Hythlodæus in Utopia mist vaste grond, hij is immers een fantast. De wereld is niet zo mooi als hij zich laat voorstellen. More zegt dat een goede wereld onmogelijk is, omdat de voorwaarde daarvoor is dat alle mensen goed zijn, en dat is niet zo. Verder laat hij Hythlodæus, verwijzend naar de zondeval in Genesis, zeggen dat de wereld allang tot Utopia bekeerd zou zijn, ware het niet dat de mens ijdel en hovaardig is, en geneigd tot het kwaad. Aldus wordt Utopia een *contradictio in terminis*, met steden zonder huizen, en rivieren zonder scheepjes en vissen, een onbereikbaar ideaal dat zichzelf in zijn fictieve bestaan tegenspreekt. Misschien was Ortelius' aarzeling om deze kaart te maken toch oprecht.

SUMMARY

Ortelius' Map of Utopia / Marcel van den Broecke

The existence of the Utopia map by Ortelius has been known for some time. But, of the 12 known printed copies, only one has so far surfaced; this was acquired by the author a couple of years ago. A facsimile of Ortelius' map of Utopia has been folded in this issue of Caert-Thresoor. Easily recognizable as a map by Ortelius, it shows a landscape of peace with rich resources, rivers, and several kinds of trees; generally it shows much more detail than other maps by Ortelius. A list with some 111 topographic names of utopian places and peoples, rivers and persons, together with a short explanation, concludes the article. But: Utopia means non-existing place and, despite the detail shown in the map, Utopia does not exist and never will. It is an ideal world that is easier to portray than to match with reality. Utopia thus is a *contradictio in terminis*. Although the map shows many details, these appear to be fantasy: cities without houses, rivers without boats and fishes, but always surrounded with pleasant and nice people; in other words, an unrealistic ideal.

NOTEN

- 1 J.H. Hessels (1887) *Abrahami Ortelii et virorum eruditum ad eundem et ad Jacobum Colium Ortelianum Epistulae*, herdrukt door Otto Zeller, Osnabrück, 1969, brief no. 294.
- 2 A recent discovery: Utopia by Abraham Ortelius, C. Kruijthoof, *The Map Collector* 16, 1982: 10-14.
- 3 Wie prijs stelt op een ongevouwen exemplaar zonder niet-gaatjes van Ortelius' Utopia-kaart krijgt deze op een verzoek daartoe, gericht aan de auteur via info@ortelius-maps.com, toegestuurd, opgerold in een kartonnen koker.
- 4 Naast deze afleiding van het klassiek Griekse Ouk-topos heeft zich in recentere tijden dan die van Ortelius een tweede, minder correcte voorgedaan, namelijk Eu-topos, goede plaats.
- 5 Thomas Morus (1516, tweede gewijzigde druk 1518, Leuven) *Utopia*, in: The complete works of St. Thomas More, Vol.4, Edited by Edward Surtz, S.J. and J.H. Hexter. New Haven, Conn. Yale University Press.
- 6 Hessels op. cit. brief 286.
- 7 De Nederlandse editie heeft een andere tekst.
- 8 J. Stoffers in Die Republik Utopia; Erläuterungen und Gedanken zu einer alten Karte, *Auswärtiger Dienst, Vierteljahresschrift der Vereinigung Deutscher Auslandsbeamter e.V.*, 62 Jahrgang, Heft I/II, 2001, Berlin, meent dat we niet met naaldbomen maar met wijngaarden van doen hebben.
- 9 J. Stoffers (op. cit.) stelt op grond van More's beschrijving juist dat het eiland vrij groot was, ongeveer de afmeting van Groot-Brittannië, en schat de bevolking, mede op basis van More op 4,5 tot 5 miljoen.
- 10 Hessels, op. cit. brief 275. Wacker, die een lijst met plaatsnamen voor Ortelius opstelde schrijft dat 5 plaatsnamen van Utopische oorsprong zijn, 5 oud-Grieks, 5 Latijn, 5 Duits, 5 Italiaans, 5 Frans, 5 Spaans, 5 Belgisch, 5 Sarmatisch (= Pools), en 5 Saraceens (= Arabisch & Turks). Voor de rivieren zijn dezelfde talen gebruikt, soms in combinatie binnen één naam.
- 11 Abrahami Ortelii THESAURVS GEOGRAPHICVS, RECOGNITVS ET AVCTUS, Antuerpiæ Ex Officina Plantiniana. M.D.XCVI.
- 12 Ik dank de volgende personen voor hulp bij de vertalingen: prof. F. de Jong, prof. P.W. van der Horst, dr. W. Peeters, dr. J. Schroten (Universiteit van Utrecht) voor resp. Turks/Osmaans/Arabisch, Grieks & Latijn, Duits en Spaans; prof. J. Gvozdanovic (Universiteit van Mannheim/Heidelberg) voor Pools, en prof. O. Rimoldi (Imperial College London, UK) voor Italiaans.
- 13 *Album Amicorum Abraham Ortelius* (1969) Jean Puray (ed.), A.L. van Gendt, Amsterdam, blz. 93-94.
- 14 Zie *Album Amicorum* blz. 56-57.

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding

24 uur bereikbaar op: 06 - 57 58 96 31
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Franz Reitinger

Kleine studentengeografie

Tegen het eind van de 16^e eeuw ontstond er in Duitsland en in de aangrenzende Nederlanden een bijzondere iconografie, waarbij het leven van studenten met zijn verscheidene stereotypen voor het eerst in beeld werd gebracht. Hierbij ontstonden drie groepen afbeeldingen: De eerste groep beschreef het normale studie- en collegegebeuren. De tweede wijddde de toeschouwer in, in de aan universiteiten bedreven rituelen en gebruiken van studenten. De derde groep was gewijd aan de vermakelijkheden en vrijetijdsbestedingen van studenten. Later kwamen daar meerdere thema's en motieven bij, zoals de typering van studenten in verschillende regio's en landen (Taegert, 1995, blz.119; Gladen, 1986, blz.88 & 90f).

Dr. F. Reitingner is historicus. Hij is gespecialiseerd in onderzoek naar allegorische afbeeldingen. Hij woont en werkt in Salzburg.

De lummelende student

Los hiervan werden van een 'vita scholastica' eveneens openbare theateropvoeringen, academische verhandelingen en alba amicora vervaardigd. Men begon niet alleen omvangrijke koperplaatreeksen voor een groeiende groep studenten te publiceren, maar men ging er aan Duitse universiteiten zelfs toe over, prijsmedailles met motieven uit het studentenleven (afbeelding 1) te gie-
ten. Ook de bedoeling van de afbeeldingen en illustraties van het studentenleven konden zeer verschillen. Terwijl de ene soort zich op een documentatie van de universitaire instellingen en hun vertegenwoordigers

toegelde, moest de andere soort toekomstige studenten motiveren tot inschrijving aan een universiteit. Sommigen sloegen een moraliserende toon aan, om te waarschuwen voor de sleur van sommige studenten, anderen moedigden rechtstreeks een libertijnse levensstijl aan (Fabricius, 1895; Stopp, 1971, blz.29-49).

Tot de vroege hoogtepunten van de studenteniconografie behoort een negentiendelige reeks van kopergravures met de titel 'Academia sive speculum vitae scholasticae' (afbeelding 2), die de Nederlander Crispijn van de Passe in 1612 onmiddellijk na zijn terugkeer uit Duitse ballingschap in de universiteitsstad Utrecht vervaardigde (Franken, 1975; Veldman, 1999; Veldman, 2001).

1. Post iubila fletus,
metaalgietsel, onbekend,
Altdorf, 1615, prijsmedaille –
Nürnberg, GNM.

2. Academia sive speculum vitae scholasticae, kopergravure, Crispijn van de Passe, Utrecht, 1612. – Wien, Albertina.

blz.33-59). Tot een voorlopig einde kwam de nieuwe ontwikkeling in een verloren gegane reeks van ongeveer honderd tekeningen over het leven van de lummele eeuwig student Cornelius en een 'Deposition der neugebackenen Studenten' die de kunstenaar Wilhelm Stettler uit Bern (1643-1708) in de zestiger jaren van de 17^e eeuw voor de Straatsburgse uitgever Peter Aubry ontwierp (Dinckel, 1666; Stettler, 1679; Füssli, 1755, blz.99ff; Stettler, 1906, blz.54).

Ofschoon het rondzwerven en reizen van studenten in het begin van de nieuwe tijd een behoorlijke omvang aannam, speelde de kartografie in de verschillende vormen van aan studenten gerelateerde binnen- en buitenlandse afbeeldingen lang een relatief kleine rol. Tot de eersten, die op de rituelen van het studentenleven gewezen had, behoorde de Duitser Jacob Middendorf. In zijn 'De celebrioribus universi terrarum orbis Academiis' uit 1567 vormde Middendorf een theorie over de door hem beschreven academische wereld, die duidelijk tegen de geografie aanleunde. Middendorf moest daarbij rekening houden met de omstandigheid dat het leven aan de universiteit met zijn onafhankelijke rechtspraak, zijn bijzondere gebruiken en regels tot ver in de 19^e eeuw een eigen wereld was. Aan een omzetting van de figuurlijke weergave van de academische wereld naar een kaartbeeld dacht Middendorf nog geenszins.

Intussen tekende de senaat van Tübingen al in 1591 bezwaar aan tegen 'de studenten die naar de dorpen trekken, vreten en zuipen, en dan neerkijken op de plaatselijke bevolking' (Von Mohl, 1871, blz. 62). In latere tijden gaven officiële studentenhandboeken een overzicht van de interessantste 'lustfeesten' in de omgeving van universiteitssteden uit die tijd (Wallis, 1813, blz.5). Zo ontstond in het medium van alba amicorum van studenten een bijzondere studentengeografie, die de omgeving van de universiteitssteden Leipzig of Jena met hun pensions in kaart bracht. Uit het begin van de 18^e eeuw dateren de eerste handgetekende kaarten (afbeelding 3) die, als ware het een wandelgids, informatie gaven over de ligging en afstand van excursiebestemmingen

van studenten en nonchalante aanwijzingen bevatten als: 'Hier ziet men de muzen op de lijnstok van Fr. Wirthin kleven' of 'Hier wordt men à la Venus bediend' (Harms, 1979, blz.200ff, Taegert, 1995, blz.108). De kartografie opende voor de studenten op deze manier vluchtwegen uit de universitaire sleur, zonder een volledig overzicht te geven van het alledaagse studentenleven aan de universiteit.

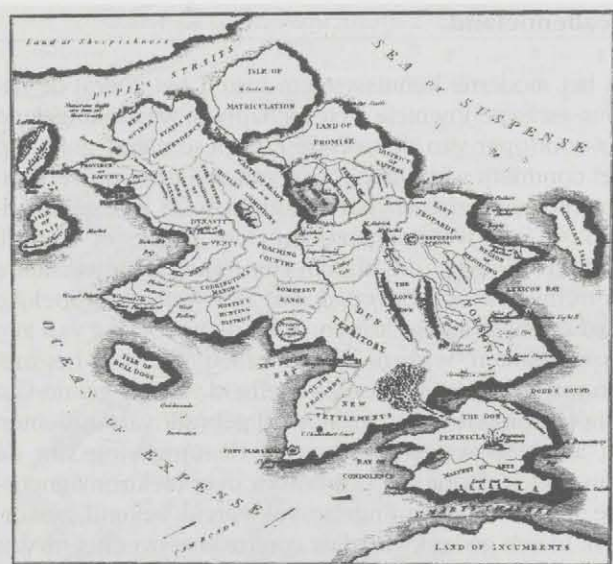
Oxford in Epitome

Rond het begin van de 19^e eeuw kwamen er aan de gerenommeerde Engelse universiteiten ingrijpende veranderingen. Na een lange periode van neergang stegen de studentenaantallen vanaf 1800 opnieuw. Een hogere gemiddelde leeftijd, persoonlijke aanwezigheidsplicht en gestegen verwachtingen ten aanzien van de levensstandaard leidden tot de eerste pogingen van studenten om zich in groepen te organiseren. Naast eigen studentensociëteiten ontstonden de eerste dispuuten, die controversiële thema's ter sprake brachten en in onmin raakten met de schoolautoriteiten. Kortstondige studentenkranten als 'The Oxonian' (opgericht in 1817) en 'The Undergraduate' (opgericht in 1819) volgden. Docenten en studenten, 'don' en 'man', dreven uit elkaar. Deze ontwikkelingen leidden tot nieuwe examenreglementen, die niet alleen de concurrentie tussen studenten bevorderden, maar ook de discipline en verhoging van mogelijke politieke onrust dienden (Rothblatt, 1975; Aston, 1986 & 1997; Midgley, 1996). In deze fase van ommekeer was het de kartografie, die het studentenleven aan de Universiteit van Oxford in kaart bracht.

Al in de titel houdt *Oxford in Epitome* (afbeelding 4) rekening met de overweging, dat iedere landkaart enkel een model van de werkelijkheid kan zijn.¹ Een citaat uit het tweede deel van de satiren van Horatius plaatst deze werkelijkheid naast een lichtere levensbeschouwing (Fink, 1999). Het spreekt voor zich, dat vanuit zo'n perspectief iets zo prozaïsch als een straten- en gebou-

3. Studentengeographie, Gouache, onbekend, Jena, 1752/1755, [album amicorum]. – Bamberg, SB.

OXFORD IN EGYPTOM

[illegible][illegible][illegible]

Belles' me-
den, zoals
was, in een
was dat h
Thomas (1
Kaart-, ge
Point ('we
149), *Plain*
verspillin
Hoyle's De
tot aanzie
Onder die
kamer, da
lijf te loor

wie ze zich inliet
in het Europa van
n daarvoor geschik
het spreekwoordel
(brewer, 1894).
luks- en behendig
"denschappen") (*Is of Betteries* ('bilja
– die overigens
ominions, het stro
nlijke schulden (*G
omstandigheden h
dat hij op straat
t (Middley, 1906*

heidsspel leiden in Midgley, 1996, blz. 107) en *Waste of Reality* (toebehoren aan gebied van de *Wick River*) (Hoyle blijft menigeen liever een schuldeiser te blz. 6-9). Intussen

Zij wer-
ruikelijk
n Oxford
tle of St.
n Wager
53, 147-
ty ('geld-
Edmond
Whist' –
s, 1763).
er in zijn
egen het
doet de

4. Oxford in Epitome. Fit ut omnis Votivâ pateat veluti descripta tabellâ Vita, *lithografie*, 48 x 30 cm, James Neele & Son (sc.), W. Baxter (pr.), Joseph (Dietl) Vincent (ed.), Oxford, London, 15 maart 1819, [eenbladsdruk]. – Oxford, Bl. John Johnson Coll., folder 'Oxford III'.

wenplan van de Engelse universiteitsstad nauwelijks gerechtvaardigd wordt.² En zo wordt, uit de in weinige exemplaren overgeleverde eenbladige drukken, met de kaart van een tussen de zeeën *Suspense* ('spanning') en *Expense* ('uitgaven') gelegen schooleiland dan ook een synthetisch bouwsel bedoeld. Deze geeft een tot op het detail nauwkeurig beeld van het studentenleven in Oxford, dat alleen maar een doorgangsstadium tussen de kinderlijke 'onbedorvenheid' (*Sheepishness*) van nieuwbakken studiekandidaten en de voordelen van lonkende 'ambten en rangen' (*Incumbents*) na de voltooiing van de studie markeert.

Het eiland is te bereiken via *Pupil's Strait* ('school') en de daarvoor gelegen *Isle of Matriculation* ('inschrijving'). Des te eerder de nieuwelingen (Gulls) zich in de bestaande hiërarchische ordening in weten te passen (*Isle of Bull Dogs*,³ *Seat of Magistracy*,⁴ *Vice Chancellors Court*,⁵ *Fort Marshall*, *Convocation Castle*⁶), des te minder zouden ze zich in de loop van hun studie van de genoegens van een extravagante levensstijl afsluiten, zo gauw ze over een eerste inkomen (*New Guinea*) be-

schikken. In feite kwam door buitenlandse bezoeken het contrast tussen het streng geregelde collegeleven enerzijds en de excessen van studenten anderzijds aan het licht. De studenten uit Oxford golden als bijzonder rebels (Huber, 1840, blz.445-449).

De eerstejaars werden zowel in *Port Meadow* ('portwijn'),⁷ op *Cape Negus* ('glühwein') als op de eilanden *Bishop* ('punch') en *Flip* ('likeur') in de vast in het academische leven verankerde drinkrituelen ingewijd. Daarbij verkenden de *Bosky* ('dronkenlappen') de grenzen van hun drinkcapaciteiten (Dickens, 1980). De oudere studenten zochten daarentegen afwisseling van de colleges van alledag door jachtuitstapjes in het omliggende *Poaching County* ('zonder licentie') of in Sir Thomas Mostyn's *Hunting District* (Aston, 1997, blz.273). Grotere gezondheidsschade dreigde door expedities naar de heerlijkheid van *Venus*, waarover de universiteitsartsen *Tuckwell* en *Hitchings* in het begin van de 19e eeuw een overzicht hadden (Midgley, 1996, blz.75-82). Niet alleen de studenten, maar ook de 'Oxford Belles' met wie ze zich inlieten werden bestraft. Zij werden, zoals in het Europa van de Verlichting gebruikelijk was, in een daarvoor geschikt oord vastgezet. In Oxford was dat het spreekwoordelijk geworden *Castle of St. Thomas* (Brewer, 1894).

Kaart-, geluks- en behendigheids spel leiden in *Wager Point* ('weddenschappen') (Midgley, 1996, blz.53, 147-149), *Plains of Betteries* ('biljart') en *Waste of Ready* ('geldverspilling') – die overigens toebehoren aan Edmond *Hoyle's Dominions*, het stroomgebied van de 'Whist' – tot aanzienlijke schulden (*Tick River*) (Hoyles, 1763). Onder die omstandigheden blijft menig een liever in zijn kamer, dan dat hij op straat een schuldeiser tegen het lijf te loopt (Midgley, 1996, blz. 6-9). Intussen doet de vrees voor eventueel geldtekort (*South Jeopardy*) nauwelijks onder voor de angst (*East Jeopardy*) voor de eerste eindexamens (*Responsion School, Little-go Vale*)⁸. Wie zich in plaats van ziek te melden (*Aeger Haven, Marshes of Impediment*), toelegt op de studie – voornamelijk de klassieke talen (*Scapula Heath* (Scapula, 1580), *Cape Hederic* (Hederic, 1722), *Lexicon Bay, Porsonia* (Porson, 1826)) – kon zonder grote moeilijkheden de gevreesde *Point Failure* ('falen') omzeilen en zeker *Dodd's Sound* binnenvaren, waar de gelijknamige conciërge hem het diploma overhandigt.

De overgebrachte filologische kennis moest in het tweede studiedeelste de introductie in de theologie (*Inlet of Divinity*) en de klassieke filosofie (*Fount Stagira*) verlichten. Daarentegen waren de meeste studenten pas tegen het einde van hun studie, als ze al zover kwamen, bevochtigd door de 'Bronnen der Wetenschap' (*Springs of Science*). De afgelegen positie van deze bronnen op de kaarten komt overeen met de beschouwingen van buitenlandse bezoekers over de schoolsheid van het Engelse universiteits- en collegesysteem en met het nog altijd verhoudingsgewijs geringe aanzien van natuurwetenschappelijke vakken (Huber, 1840, blz.445-449).

Pas als het gevaar van studieschorsing (*Rustication*) (Midgley, 1996, blz.3) of van het van de universiteit verbannen worden (*The Ship Blown Up at Point Nonplus*), afgewend is en op het eind alle schulden vereffend zijn (*New Settlements*), kan de student eraan denken om een academische graad te verwerven. Hiertoe moet hij de toestemming van een universiteitscollege (*Isthmus of*

Grace) binnenhalen, waarmee hij toegang tot het 'Schiereiland van Docenten' (*The Don Peninsula*) verkrijgt. Degenen die hun studie aan de *Coast of Certificates* ('getuigschriften') met een 'Magister Artium' (*Mastery of Art*) afgesloten hebben, zullen – ook in latere tijden – de grootste kans hebben op een lucratieve betrekking.

De onderste helft van het blad bevat een legenda. Dit is een sleutel tot de dagelijkse schoolpraktijk en daarom voor de buitenstaander moeilijk te begrijpen. De enige plaats op de kaart die daarin niet voorkomt en klaarblijkelijk geen nadere verklaring nodig had, is *St. Mary's Channel*. Het staat voor het laatste station in de carrière van een student, de promotieplechtigheid in de universiteitskerk.⁹ In de aan de maagd Maria gewijde plaats werd de afgestudeerde in zekere zin uit het celibaat ontheven, waaraan hij zich tijdens zijn studie moest verplichten (Huber, 1840, blz.445-449). *St. Mary's* kan daarnaast ook voor de gelijknamige 'passage' staan, waar *Oxford in Epitome* te koop was. In 1818 had Joseph Vincent (overleden in 1874) een boekwinkel geopend in dit tussen de universiteitskerk en één van de grotere colleges lopende zijsteegje. *Oxford in Epitome* behoort tot de oudste publicaties van de uitgever, die met zijn leeftijd en gezindheid niet ver van het jeugdige lezerspubliek, dat hij met zijn kaarten probeerde aan te spreken, af stond.

Sinds 1690 beschikte de universiteit over een eigen drukkerij, waar aansprekende standaardwerken tegen professorale prijzen verschenen. Vincent stak daartegen af, omdat zijn assortiment van leerboeken, prijsdichten en spotprenten zich overwegend op een clientèle van studenten, tutors en docenten richtte.¹⁰ De tekst bij *Oxford in Epitome* liet Vincent in Oxford zetten bij William Baxter. De opdracht voor de kaartgravure gaf hij aan de Londense graveursdynastie Neele, waar oprichter Samuel John Neele (1758-1824) een goede reputatie als kaartgraveur opgebouwd had (Maxted, 1977, blz.160). In feite is het in vlugschrift weergegeven overzicht van het alledaagse studentenleven aan de Universiteit van Oxford het begin van een meerjarige samenwerking tussen de Oxfordse boekhandelaar en de Londense graveurfirma. Sinds 1825 publiceerde Vincent een reeks van historische schoolatlassen over Herodotes, Thucydides en Livius, waarvoor Neele de kaarten leverde (Cramer, 1825a, 1825b, 1826). Een bergketen met klassieke graftekens (*Tumuli raised by the Romans*) duidt in *Oxford in Epitome* de plaats aan, waar in de loop van de tweede studieperiode kaarten en plattegronden over de Romeinse geschiedenis van Livius bestudeerd werden.

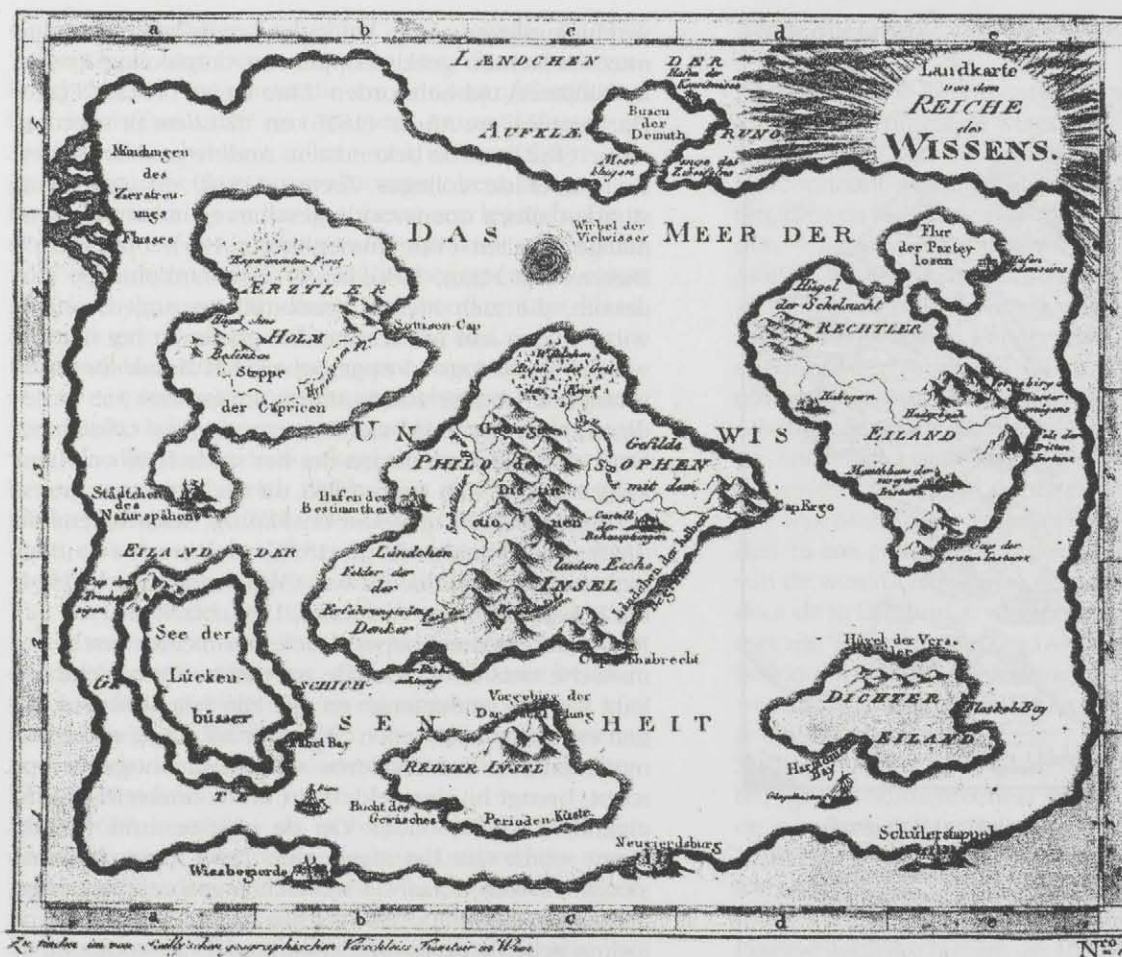
In 1832 kwam het tot een herdruk van *Oxford in Epitome*, nadat de laatste afdrucken verkocht waren. Omdat de originele plaat van de gegraveerde kaart nog goed genoeg was, kon Vincent de tekst met enige onbelangrijke aanvullingen opnieuw laten zetten. *Oxford in Epitome* hield in principe het idee in, een gedrukte leidraad voor beginnende studenten te zijn, waarmee Vincent na zijn verhuizing, naar High Street nummer 90 om de hoek, als uitgever succes had. Vincents 'Hints to Freshmen' verschenen vanaf 1843 in steeds nieuwe op-lagen en konden daarmee zonder twijfel tot de meest succesvolle publicaties van de uitgever gerekend worden (Hole, 1843).¹¹

Academieland

In het moderne kennissysteem waren het vooral de natuur- en experimentele wetenschappen, waarin Engeland als voorloper van de overige Europese naties gold. Op het continent was Utrecht één van de eerste universiteiten, die een leerstoel voor 'natuurfilosofie' ingesteld hadden.¹² Deze werd ingenomen door Gerrit, of Gerard, Moll (1785-1838) die als directeur van de universitaire sterrenwacht ook bevoegd was om wetenschappelijke instrumenten aan te kopen. Voor de uitvoering van zijn experimenten, waarmee hij een methode voor het meten van geluidssterkte en de snelheid van het geluid van schoten ontwikkelde, maakte hij gebruik van studenten en amateur-wetenschappers uit de omgeving van de universiteit. Door zijn publicaties over elektromagnetisme was Moll in de Engelse vakwereld bekend geworden. In een gedenkwaardige controverse over het niveau van de wetenschappelijke ontwikkeling in Engeland, die door de in Cambridge werkende fysicus Charles Babbage met zijn 'Reflexions on the Decline of Science in England' begonnen was, nam Moll met een eigen vlugschrift het woord (Moll, 1830 & 1831; Quetelet, 1939; Snelders, 1984 & 1994; Deiman, 1999).

In de zomer van 1833 ging Moll met een groep studenten op een studiereis naar Engeland en Schotland. Aan de reis nam onder anderen ook de sinds 1829 aan de Universiteit Utrecht ingeschreven rechtenstudent Willem Cornelis Marius Jonge van Ellemeet (1811-1888) deel. Jonge van Ellemeet stamde uit een politiek invloedrijke Haagse adellijke familie. In 1830-31 was hij als vrijwilliger met een studentencorps tegen België, dat zich in de 'septemberrevolutie' van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden afscheidde, het veld ingetrokken.

De reis in 1833 voerde de studenten naar Oxford, waar Moll goede contacten onderhield. Daar stuitte Jonge van Ellemeet op een exemplaar van 'Oxford in Epitome', dat een jaar daarvoor in een tweede druk verschenen was. De Engelse kaartenallegorie inspireerde hem tot een eigen landkaart, waarin hij het Utrechtse studentenleven beschreef (Kneppelhout & Dyserinck, 1908; Van Vredenburg, 1914, blz.52-111; Bierens van Haan, 1936; De Vrankryker 1939; Sicking, 1992). Jonge van Ellemeets *Kaart van het Stichtsche Academie-Land* (afbeelding 5) werd na zijn terugkeer in de Utrechtse studenten Almanak, die sinds 1831 regelmatig afbeeldingen als bijlage bevatte, gepubliceerd (Ephemerides, 1853; Muller, 1879; Van Vredenburg, 1914, blz.236-238). De illustraties in steendruk die als bijlage opgenomen werden, waren bedoeld om de deels droge en informatieve tekst en deels pathetisch vaderlandslievende inhoud te verluchten. Voor de verwerking van zijn ontwerpen haalde Jonge van Ellemeet zijn collega en filosofiestudent Gerrit Reinier Fockens erbij. Fockens gaf de kaart het aanzien van een professionele kaartgravure. De bijzondere waardering die de studenten Professor Moll toedroegen, blijkt uit het feit dat Jonge van Ellemeet de bibliotheek van Moll, die hij na diens overlijden verwierf, aan de academische senaat van de universiteit schonk (Van Vredenburg, 1914, blz.80). Volgens Bierens van Haan zou Jonge van Ellemeet de professor voor zijn vijfentwintigjarig ambtsjubileum uit naam van de studenten een niet nader genoemd geschenk overhandigd hebben, dat hij later van Molls erven kocht en aan de

6. Landkarte von dem Reiche des Wissens, vlakgekleurd, kopergravure, 20 x 24 cm, Joseph Krommer (sc.); Franz Joseph von Reilly, *Atlas von der moralischen Welt in zehn Satyrisch-Allegorischen Landkarten mit ihrer Erklärung und Beschreibung*, Wien, 1802. – Wien, ÖNB-K; Wien.

thodische Zweifels (Twijfels) de *Hafen der Kenntnisse* (Haven van Wetenschappen) te bereiken. Deze vormt het uitgangspunt voor eventuele excursies naar zonnige *Landjes van Verlichting*, waarover verder niets te zeggen is, behalve dat voor de reizenden van hieruit de weg openstaat naar het *Land der Ruhe* (Land van Rust) (Reitinger, 2003, blz. 52f & 57-59).

Terwijl Reilly's verlichtingsvisie als een filosofische constructie elke institutionele voorgift buiten beschouwing liet, biedt Jonge van Ellemeet in zijn kaartenallegorie een eenmalig overzicht over studierichtingen, leerinhoud en leerboeken. Ellemeet stelt de beginnende student een regelrechte routekaart door het actuele wetenschapsland ter hand, die hem helpt om het complexe samenspel van faculteiten te begrijpen. Zijn *Kaart van het Stichtsche Academie-Land* wordt daardoor ook tegenwoordig nog opgenomen in gedrukte studiegidsen, nadat men ze naar de nieuwste situatie heeft aangepast. De *Ingang tot het Studieland* ligt achter de *Bergketen der Mathesis* ('Mathematica'), die bij het passeren van *Mons X* en *Mons Y* het onderscheidingsvermogen van de kandidaten behoorlijk op de proef stelt. Het hoofdeiland bestaat uit vijf faculteiten. Een vijftal, omdat de natuurwetenschappen zich met de oprichting van een eigen technische hogeschool als vijfde bij de vier klassieke faculteiten is gevoegd.

Regio Tulliana speelt een twijfelachtige rol als verplichte propaedeuse, die hetzelfde is voor alle studenten. Naast de Ciceronianen geven de Philhellenen (*Philhelle-*

nium) en de Platonen (*Repubblica Platonis*) in het zoveel mogelijk aan de 'Klassieken' toegewezen *Respublica literata* ('literatuur') de toon aan (Roelevink, 1991).¹⁵ In zijn geheel zien we dat de historisch-literaire vakken (*Domein van Clio*) dicht bij de theologie staan, die in de aangrenzende *Regio Theologiae* een geïsoleerd bestaan leidt. *Terra Ecclesiastica* (katholieke kerk) en de *Onafhankelijke Staten* (onafhankelijke kerken) hebben het met *Dwaallichten* en *Nevelen* gevulde zompige stromenland van *Fluvium Dogmaticum* onder elkaar verdeeld. Deze rivier begint niet toevallig in het ondoordringbare 'Bos van Tekstverklaring' (*Exegese Woud*).

Aan het *Land der Philosophen* worden naast astronomie ook natuurwetenschappelijke (*Arabia Petroea*, *Plantenryk*, *Dierenryk*) en technische (*Regio Thermo-photo-electro-magneto-galvanica*, *Affiniteits Land*, *Terra Hydro-technica*) disciplines toegevoegd. Het feit dat de natuurwetenschap over een eigen tekentaal beschikt, vindt zijn weerslag in de signaturen van de kaart, waarvan de basis aan topografische tekens met de Griekse letters 'Gamma', 'Delta' en 'Pi' gecompleteerd wordt.

De kaart van Jonge van Ellemeet brengt naar voren dat de natuurwetenschappen zich lange tijd tevreden moesten stellen met de status van voorcurus voor geneeskunde. De arbeidskansen voor afgestudeerden van de natuurwetenschappelijke faculteit waren al net zo onzeker (*Drijvend Eiland van Variabelen*), zodat veel studenten, onder wie Van Ellemeet, overstapten naar de rechtenfaculteit. Ondertussen tekent zich in het aange-

slibde land *Finistère* ('Finis terrae') af, dat de romantische natuurfilosofie niet langer als iets statisch te beschouwen is, maar dat zij veel meer aan een *Mare Dynamicum* grenst waaraan nieuw land aangroeit. Aan de uiterste einden hiervan liggen, tegenover elkaar, de naar de Duitse getaltheoretici *Jacobi* en *Gauss* genoemde kapen, die het uiterste weergeven, dat de filosofie van de 19e eeuw voor mogelijk hield.

In *Aesculapius* worden, weliswaar binnen de mogelijkheden van de geneeskunde (*Bergen van Goed Geloof*), de aanhangers van theorie en praktijk gescheiden. Meer ruimte is, naast elke vorm van *Charlataneria* ('kwakzalverij'), gegeven aan de min of meer kortstondige geneestrends en -methoden van Franz Mesmer (*Civitas Mesmeriana*), François Joseph Boussais (*Domein van Boussais*), Samuel Hahnemann (*Civitas Homöopathica*) en John Brown (*Civitas Browniana*).

Als academische kerndiscipline geniet het *Land van Themis* ('rechten') de reputatie een verzamelbekken van geleerde kennis te zijn. Dat ook op het gebied van het recht een zekere vooruitgang te vermelden is, bewijst de weg *Via Criminalis*, die van de *Bastille* over het *Forum* ('openbaar proces') naar de *Templum Themidis* voert. Van tijd tot tijd wordt op historische stations gestopt. Een naar de jurist Jean Guillaume Locré de Roissy genoemd *Museum Locréum* herinnert aan de schepper Locré de Roissy, een goede toespelende op de Code Napoléon. Toen al lijkt de weg naar het verkrijgen van een academische graad via een rechtenstudie de kortste geweest te zijn. Wie zich op de koningsweg *Via Smallenburgiana* begeeft, had uiteindelijk genoeg aan het lezen van één of twee handleidingen van civielrecht, om het verlangde doel van *Meta Inauguralia* te bereiken (Smallenburg, 1820 & 1833). Aan de andere kant wordt aan de jonge academicus op het eiland *Verblyding*, vanaf de *Vooruitzichten Kyk-Torens* op de vestingen *Examen* en *Promotio*, een glansrijk uitzicht op de goudkusten van een nabijgelegen *Eldorado* geboden.

Tijdgenoten van Jonge van Ellemeet deelden overigens de mening van de auteur, dat het leven van studenten aan de universiteit met zijn bijzonderheden en privileges te vergelijken is met een eiland, waaraan ten opzichte van de rest van de wereld in ieder geval de voorkeur gegeven wordt (Pruys van der Hoeven, 1866; Sicking, 1992, blz.48-50).

(Vertaald uit het Duits door Martijn Storms)

NOTEN

1. Oxford in Epitome. Fit ut omnis Vivat pateat veluti descripta tabellâ Vita, Lithografie, 48 x 30 cm, James Neele & Son (sc.), W(illiam) Baxter (pr.), Joseph (Diet) Vincent (ed.), Oxford, London 15 maart 1819, eenbladige druk. – Oxford BL, John Johnson Coll., folder 'Oxford III' (zie Lawson, 1996).
2. A list of early views of the city of Oxford and its Colleges and old maps of Oxfordshire offered for sale, Baynon & Williams, London rond 1930 (zie Kentish, 1987).
3. De voor binnen-universitaire veiligheid bevoegde orde-diensten werden door de studenten respectloos 'Bulldogs' genoemd, (zie Aton, 1997, afbeelding 52).
4. De magistraat was de zetel van de door de 'proctor' genoemde opzieners, die binnenkort, begeleid door de orde-diensten, de straten en lokalen doorkamen, om rond-

- zwervende studenten op te sporen (Midgley, 1996, blz.3, 70-73, 79-80).
5. 'From hence it appears that the vice-chancellor, and the proctors have it very much in their power to keep any man from his degree, however innocent and deserving, out of personal ill-will or party reserments' (Amhurst, 1754, blz.228).
6. In 'Convocation House' vergaderde het hoogste college van de universiteit, dat voor de overgrote meerderheid uit anglicaanse geestelijken bestond.
7. Port Meadow was bekend vanwege zijn zomerse paardenrennen.
8. Met 'Responsion' of 'Little-Go' worden de eerste van twee examens bedoeld ter verkrijging van de bachelor-graad. Deze vonden op het einde van het tweede studiejaar plaats en bestond uit de vakken Grieks, Latijn en euclidische logica.
9. Later werden de slotvieringen naar Sheldonian Theatre verplaatst.
10. Al het eerste boek uit zijn uitgeverij was een satire op de Byron-Mode van zijn tijd, *More news from Venice*, by Beppo, a noble Venetian, Oxford 1818.
11. Na 1850 nam Vincents gelijknamige zoon de drukkerij over en bouwde het tot een aanzienlijke onderneming uit.
12. In 1815 werd aan de Universiteit Utrecht een eerste natuurwetenschappelijk kabinet opgericht (Jamin, 2001).
13. Kaart van het Stichtsche Academie-Land, Lithografie, Willem Cornelis Marius Jonge van Ellemeet (auteur), Gerrit Reinier Fockens (sc.), Johannes van Schoonhoven (ed.), Nicolaas van der Monde (ed.); *Utrechtsche Studenten Almanak*, Utrecht 1834, bijlage (Muller, 1879, nr. 8414; Vredenburg, 1914, blz.192f; Bierens van Haan, 1936, blz.107 & 568f; Jamin, 2001, blz.126).
14. De genoegens van het studeren geven een topos ook al in oudere literatuur weer (*Delinatio...*, 1615).
15. Jonge van Ellemeet kan de in vergelijking tot 'Republica literaria' ongebruikelijke uitdrukking 'Republica literata' ontleend hebben van Dumbeck (1827).

LITERATUUR

- Amhurst, H. (1754), *Terrae Filius, or, the Secret History of the University of Oxford*, London.
- Aston, T.H. (1986), *The History of the University of Oxford*, dl. 5, *The Eighteenth Century*, Oxford.
- Aston, T.H. (1997), *The History of the University of Oxford*, dl. 6 6/1, *Nineteenth-Century Oxford*, Oxford.
- Bierens van Haan, J.D. (1936), *Het Utrechtsche studentenleven*, Utrecht.
- Brewer, E.C. (1894), *Dictionary of Phrase and Fable*. New and Enlarged Edition, London: 'St. Thomas's Castle'.
- Cramer, J.A. (1825a), *Maps and Plans illustrative of Herodotus*, Oxford.
- Cramer, J.A. (1825b), *Maps and Plans illustrative of Thucydides*, Oxford.
- Cramer, J.A. (1826), *Maps and Plans illustrative of Livy*, Oxford.
- Deiman, J.C. (1999), *Natuurwetenschappelijke instrumenten van het Universiteitsmuseum Utrecht*, in: *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis* (Löwen), 2.
- Delineatio summorum capitum lustitudinis studenticae in nonnullis Academiis usitate*, in: *Facetiae facetiarum. Hoc est iocoseriorum fasciculus*, Frankfurt/M. 1615 (*Pathopoli* 1657), blz.5-18.
- Dickens, C. (1980), *Drinking with Dickens*. Being a light-hearted sketch, Wincanton (1983).
- Dinkel, J. (1666), *Dyas Orationum de ritu depositionis*, Strasbourg (Repr., Strasbourg 1870).
- Ephemerides* (1853), *Anthologie uit den Utrechtsen studenten-almanak*, 1823-1847, Utrecht.
- Dumbeck, F.J. (1827), *Oratio commentariis illustrata de republica literata*, Löwen.
- Fabricius, W. (1895), *Die akademische Deposition. Depositio cornuum*. Beiträge zur deutschen Literatur und Kulturgeschichte, Frankfurt/M.
- Fink, G. (1999), *Quintus Horatius Flaccus, Satiren*, Düsseldorf, Boek 2, 1. Satire.

- Franken, D. (1975), *l'Oeuvre gravé des Van de Passe*. Catalogue raisonné des estampes de Crispin senior et junior. Simon, Willem, Magdalena et Crispijn III van de Passe, graveurs néerlandais des XVIe et XVIIe siècles. Augmenté d'un supplément d'additions et corrections par Simon Laschitzer, Amsterdam.
- Füssli, J.C. (1755), *Die besten Künstler der Schweiz*, dl. 2, Zürich (1769).
- Gladden, P.G. (1986), *Gaudeamus igitur*. Die studentischen Verbindungen einst und jetzt, München 1986, Köln 2001.
- Harms, H. (1979), *Themen alter Karten*, Oldenburg 1979.
- Hederic, B. (1722), *Graecum lexicon manuale*, Leipzig (London 1766).
- Hole, S.R. (1843), *Hints to Freshmen in the University of Oxford*, Oxford 1843 (verschenen tot 1854).
- Hoyles, E. (1763), *Games of Whist, Quadrill, Piquet, Chess and Back-Gammon*, Complete (voor het eerst verschenen in 1763 en tot in de 20e eeuw uitgegeven in talrijke uitgebreide en geactualiseerde oplagen).
- Huber, V.A. (1840), *Die englischen Universitäten*. Eine Vorarbeit zur englischen Literaturgeschichte, Bd. 2, Kassel (repr., Hildesheim 1969).
- Jamin, H. (2001), *Kennis als opdracht*. Universiteit Utrecht 1636-2001, Utrecht.
- Kentish, B. (1987), *A catalogue of antique maps, plans and views of the city and county of Oxford*, Magna Gallery, Oxford.
- Kneppelhout, J. & J. Dyserinck (1908), *Het studentenleven in de literatuur*, Amsterdam.
- Lawson, E.M. (1996), *Catalogue of Broadseries & Ephemera 17th-20th Centuries*. Catalogue 279, Kingsholm, East Hagbourne/Oxfordshire ca. 1996, nr. 158.
- Maxted, I. (1977), *The London Book Trades, 1775-1800*. A Preliminary Checklist of Members, Old Woking, Surrey.
- Middendorf, J. (1567), *De celebrioribus universi terrarum orbis Academiae*, Köln.
- Midgley, G. (1996), *University Life in Eighteenth-Century Oxford*, New Haven, London.
- Mohl, R. von (1871), *Sitten und das Betragen der Tübinger Studierenden*, Tübingen (repr., Tübingen 1977).
- Moll, G. (1830), *Electro-Magnetic Experiments (Formation of Powerful Magnets by Galvanism)*, in: *Edinburgh Journal of Science*, 3, 1830, blz.209-218.
- Moll, G. (1831), *On the Alleged Decline of Science in England*. In Answer to Charles Babbage's Work on that Subject, by a Foreigner, uitgegeven door Michael Faraday.
- Muller, F. (1879), *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, dl. 3, 1795-1879, Amsterdam, blz.376-388: 'Platen uit Studenten-Almanakken'.
- Porson, R. (1826), *The Classical Student's Manual*, London.
- Pruys van der Hoeven, C. (1866), *Academieleven*, Utrecht, Amsterdam.
- Quetelet, A. (1939), *Notice sur Gérard Moll*, in: *Annuaire de l'Académie royale de Bruxelles*, Brussel 1939, blz.19ff.
- Reitinger, F. (2003), *Kleiner Atlas der österreichischen Gemüthlichkeit*, Klagenfurt.
- Rothblatt, S. (1975), *The Student Sub-Culture and the Examination System in Early 19th Century Oxbridge*, in: *The University in Society*, dl. 1, Oxford and Cambridge from the 14th to the Early 19th Century, uitgegeven door Lawrence Stone, o.a., Oxford, blz.247-303.
- Scapula, J. (1580), *Lexicon Graeco-Latinum*, Basel (repr., London 1637, Oxford 1820).
- Sicking, J.M.J. (1992), 'Aan de Hogeschool worden veel lichten ontstoken maar ook veel lichten uitgedoofd.' Het studentenleven in de Nederlandse literatuur rond 1840, in: *Groniek. Historisch Tydschrift (Groningen)*; 25, 118, blz.45-57.
- Smallenburg, N. (1820), *Primae lineae juris civilis Hollandici*, Liège.
- Smallenburg, N. (1833), *Primae lineae juris Belgici*, Liège.
- Snelders, H.A.M. (1984), *The Electromagnetic Experiments of the Utrecht Physicist Gerrit Moll (1785-1838)*, in: *Annals of Science*, 41, 1984, blz.35-55.
- Snelders, H.A.M. (1994), *Romanticism and Dutch Scientists*, in: S. Poggi & M. Bossi, *Romanticism in Science. Science in Europe, 1790-1840*, Boston, blz.175-188.
- Stettler, K. (1906), *Wilhelm Stettler 1643-1708*, in: *Sammlung Bernischer Biographien*, Historischer Verein des Kantons Bern, dl. 5, Bern, blz.47-71.
- Stettler, W. (1679), *Von dem rechten Weg zu der Edlen Mahlerey*, Bern.
- Stopp, F.J. (1971), *Wichgrevius and the 'Speculum Cornelianum'*, in: *Sprache und Bekenntnis*. Hermann Kurnisch zum 70. Geburtstag, Wolfgang Frühwald & Günter Miggl, Berlin.
- Taegert, W. (1995), *Tentoonstellingscatalogus*, Edler Schatz holden Erinnerns. Bilder in Stammbüchern aus vier Jahrhunderten, Werner Taegert, Staatsbibliothek, Bamberg.
- Veldman, I.M. (1999), *Studentenleven omstreeks 1612*. Crispin de Passe's 'Academia', in: *De Boekenwereld*, 15, blz. 344-353.
- Veldman, I.M. (2001), *Profit and Pleasure*. Print books by Crispijn de Passe, Rotterdam 2001.
- Vrankryker, A.C.J. de (1939), *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven*, Voorburg.
- Vredenburg, W.C.A. van (1914), *Schets van eene geschiedenis van het Utrechtsche studentenleven*, Utrecht.
- Wallis (1813), *Der Göttinger Student*, Göttingen 1813, gedeeltelijk.

SUMMARY

A small student geography / Franz Reitinger

At the end of the 16th century, a typical iconography of academic life emerged in Germany and the Netherlands. Allegorical drawings were published in various student annals. A first allegorical map in relation to student life in Germany is the 18th-century *Studentengeographie*. In 1802 a map of the Reich des Wissens appeared in Vienna in Reilly's *Atlas von der moralischen Welt*. In the early 19th century, as a response to radical changes at English universities, a more critical map of academic life was made. In this Oxford in Epitome is visualised life at the University of Oxford. This map was first published in 1819 and reprinted in 1832. The Dutch student W.C.M. Jonge van Ellemeet visited Oxford during a study excursion in 1833 and first saw this map, which inspired him to draw one of the academic life at his own university in Utrecht. The *Kaart van het Stichtsche Academie-Land* was first published in the *Utrechtsche Studenten Almanak* of 1834. These two maps can be considered as unique efforts in mapping everyday life at each of these two renowned universities.

Nog leverbaar:

Enkele complete jaargangen en losse nummers van

Postbus 68
2400 AB Alphen aan den Rijn
Telefoon 0172 44 46 67
Telefax 0172 44 02 09

CAERT-THRESOOR

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internet-sites met betrekking tot de historische kartografie.
 Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl).
 Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Imaginaire kaarten op Internet

Als er gericht naar specifieke fantasiekaarten op internet gezocht wordt, is er altijd wel iets te vinden. Met de zoektermen Utopia, Schlaraffenland of Carte de Tendre duiken steeds afbeeldingen van de betreffende kaarten op. Over Schlaraffenland is zelfs uitgebreide informatie te vinden. Zo is er een Duitstalige site waar ingegaan wordt op de rol van Schlaraffenland in de literatuur en de kunst (<http://wald.heim.at/urwald/541037/literatur.html>). Een clickable map van Schlaraffenland is ook op internet te vinden (<http://www.kfunigraz.ac.at/ub/sosa/karten/schlaraffia.html>). Wanneer er op een provincie op de kaart geklikt wordt, verschijnt er een detail van de kaart, met een lijst van alle plaatsnamen die in dat gebied voorkomen. Wanneer er vervolgens op het kaartdetail geklikt wordt, verschijnt er een uitvergroting van het kaartfragment.

@ la Carte

Een andere uitgebreidere site, zij het niet historisch van aard, is die van de, nogal commercieel uitgebuite, Atlas van de Belevingswereld (www.belevingswereld.nl). Op deze site kunnen alle producten (atlassen, kaarten, globes) besteld worden. Ook kunnen er e-cards verstuurd worden en eigen kaarten gemaakt worden. Vergelijkbaar is de site van de Cartografie van de Liefde (www.cartografienvandeliefde.nl).

De meest uitgebreide internetsite is de, wat amateuristische, website van het Genootschap voor Geofictie (www.geofictie.nl). Hierop is naast informatie over het genootschap veel informatie over de aangesloten 'geo's' (fictieve geografische eenheden) te vinden. Van de meeste geo's zijn wel één of meerdere kaarten beschikbaar. Bijzonder binnen het genootschap is het project Pangeo. Verschillende geofictici hebben gezamenlijk deze fictieve planeet Caire bedacht. De verschillende landen op de planeet sluiten verbonden met elkaar en voeren oorlogen.

GEOFICTIE - Imaginaire landen en werelden - Genootschap voor Geofictie (GvG) - Microsoft Internet Explorer

File Edit View Favorites Tools Help

Address: <http://www.geofictie.nl>

Geofictie
 Verbeelde werelden
 De vereniging
 Lidmaatschap
 Thema's
 Interactie
 Documenten
 Nieuws

LANDEN:
 AGI
 - Kronenburg
 - Norland
 Alphastia
 Ardamba
 Biscarie
 EGU
 Kakain
 Letinie
 Marat Idar
 Metaphoot
 Panden
 - voormalige DAMEL
 - Gornig-Khaki
 - Maladida
 - Marianne
 - ONKAS
 - Qiror
 - voormalige SHU
 - Uzunia
 - West-Staten
 - Zimwocky
 Ravindā
 Thula
 Ureand
 Vanin
 Waterland

Geofictie
 Geofictie is fictieve geografie: het verzinnen en ontwikkelen van een geo, een fictieve geografische eenheid. Dat kan een land zijn, een stad, een streek, een planeet, een planetenrijk, het maakt niet uit.
 Het Genootschap voor Geofictie (GvG) geeft geofictie-hobbyisten (geofictici) de gelegenheid om met anderen ideeën over die verzonden gebieden (geo's) uit te wisselen. Meestal zijn het landen. Met een fictief land is van alles te doen, zoals:

- dingen maken, zoals kaarten, vlaggen, geld, postzegels (soms trapt de PTT er nog in ook), drank, kunstvoorwerpen en maquettes;
- van alles ontwerpen of uitwerken, zoals talen, vervoerssystemen, muziek, politieke systemen, cultuur en rituelen;
- verhalen schrijven of vertellen die zich in het gebied afspelen;
- rollenspellen en toneelstukken;
- gebruik als leermiddel in bijvoorbeeld het onderwijs (aardrijkskunde) of diplomatie.

Geofictie komt meer voor dan je zou denken. Er is ook interactie mogelijk tussen fictieve landen, en dus tussen de bedenkers van die landen, en dat is een van de aardigste kanten ervan. Het Genootschap voor Geofictie brengt geofictici bij elkaar, onder andere door bijeenkomsten te organiseren.

Deze site viel een paar keer in de prijzen:

NedStat Surprising Site of the Day bij NedStat (19 januari 1998 in toenmalige Gallery)

Andere vermeldingen:

- Artikel op website NRC-Handelsblad 12 maart 2002 getiteld "Pakistan anekdote naar nancie"

Genoemde sites:

Das Schlaraffenland in Literatur und Kunst:
<http://wald.heim.at/urwald/541037/literatur.html>

Schnebelins Schlaraffenlandkarte:
<http://www.kfunigraz.ac.at/ub/sosa/karten/schlaraffia.html>

Atlas van de Belevingswereld: www.belevingswereld.nl

Cartografie van de Liefde: www.cartografienvandeliefde.nl

Genootschap voor Geofictie: www.geofictie.nl

ASHER RARE BOOKS

OUDE EN ZELDZAME BOEKEN
op diverse gebieden:

Atlassen en Kaarten
Oude Drukken (15de en 16de Eeuw)
Handschriften en Tekeningen
Bijbels en Theologie
Botanie, Zoölogie en Geologie
Natuurwetenschappen
Topografie en Reisverslagen
Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:
[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://www.asherbooks.com)
voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.
Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van
collecties of afzonderlijke stukken.

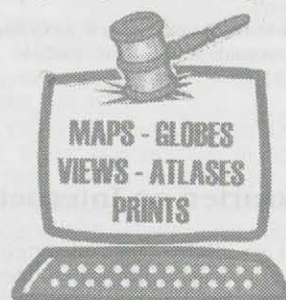
Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com
Internet: www.asherbooks.com

www.asherbooks.com

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Paris/France +33 1 4424 8580
Fax +33 1 4424 8580

In- en verkoop antiquarische boeken, prenten en decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken (15-19e eeuw)
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunst-grafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat

Plantijn

Ginnekenmarkt 5 • 4835 JC Breda
Tel. 076 - 560 44 00 • Fax 0161 - 49 27 94
E-mail: dieter.duncker@wxs.nl

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

TINGIETERSWEG 89
2031 ER HAARLEM

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia Cartographica

Wijziging in de redactie

Door fysieke problemen die met zijn gevorderde leeftijd samenhangen was Han Voogt deze zomer genoodzaakt om zijn functie als redacteur van *Caert-Threoor* te beëindigen. Han werd als redactiesecretaris verwelkomd in de tweede nummer van 1992 en heeft dus gedurende twaalf jaar deze functie met zorg en accuratesse vervuld. Hoewel de lezer het niet zo merkt en Hans naam ook niet zo vaak in de kolommen van dit tijdschrift verschijnt als die van sommige andere redactieleden, is toch de secretaris de spil waaromheen de redactie blijft draaien. De redactie, en wij nemen aan ook de lezers van *Caert-Threoor* wensen Han Voogt nog vele goede jaren! Inmiddels is er een nieuwe secretaris voor de redactie gevonden. Ing. Henk Schipper uit Huizen (NH) is bereid gevonden deze taak op zich te nemen. Henk is lid van de Explokart-werkgroep 'Rusland' en diegenen die deelnemen aan de studiedagen van de Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie kennen hem als een regelmatige deelnemer. Evenals Han zal Henk zijn secretariaatswerkzaamheden verrichten aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Het redactieadres blijft dan ook vrijwel ongewijzigd.

Günter Schilder met emeritaat

Professor Günter Schilder (62), sinds 1972 onderzoeker en sinds 1981 hoogleraar in de Geschiedenis van de Kartografie aan de Universiteit Utrecht heeft gebruik gemaakt van de mogelijkheid om vervroegd met pensioen te gaan en is met ingang van 1 september 2004 emeritus. Schilder richtte het Explokart Onderzoeksprogramma op, dat zich onder zijn leiding ontwikkelde tot de wereldwijd belangrijkste expertise- en onderzoeksgroep in de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden. Explokart is vanaf de vroege jaren negentig uitgebreid met een grote groep vrijwilligers, die, nadat ze Schilders college in de geschiedenis van de kartografie gevolgd hadden, meer wilden doen met de kennis die zij vergaard hadden.

Schilders eigen onderzoek betrof vooral de wandkaarten en de 'losse kaarten' van de Nederlandse kaartenuitgevers uit de zestiende en zeventiende eeuw. De resultaten van zijn onderzoek, die onder meer facsimiles op ware grootte bevatten, werden eerst door Nico Israel gepubliceerd in de reeks *Wall-maps of the 16th and 17th centuries* (vier delen, 1977-1981) en vervolgens door uitgeverij Canaletto in de reeks *Monumenta Cartographica Neerlandica*, waarvan vanaf 1986 zeven delen zijn verschenen.

Günter Schilder zal gedurende de komende jaren zijn tijd vooral besteden aan de volgende delen van de *Monumenta Cartographica Neerlandica*, maar we verwachten natuurlijk ook andere publicaties! Omdat hij nog gebruik maakt van de faciliteiten van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht, zijn zijn adresgegevens niet veranderd.

Repertorium van Nederlandse kaartmakers

Onlangs is een repertorium van Nederlandse kaartmakers, die werkzaam waren in de periode 1500 tot 1900, op internet gezet. Het is samengesteld door Marijke Donkersloot – de Vrij en te raadplegen op http://www.maphist.nl/repertorium_van_nederlandse_kartmakers.pdf.

In de afgelopen 35 jaar zijn door haar gegevens verzameld over personen die een bijdrage hebben geleverd aan de vervaardiging van kaarten. In een korte toelichting bij dit repertorium wordt uiteengezet welke bronnen zijn gebruikt en welke gegevens bij de persoonsnamen te vinden zijn.

Dit repertorium, dat ruim 2000 personen bevat, kent zeker nog

hiaten. Eind 2003 is Marijke Donkersloot gestopt met het verzamelen van nog meer persoonsnamen. Zij hoopt dat het bruikbaar zal zijn en anderen aan zal zetten om met aanvullingen en correcties te komen. Peter van der Krogt heeft zich bereid verklaard de nieuwe gegevens te redigeren en in te voeren. Per e-mail zijn aanvullingen te sturen naar: peter@vanderkrogt.net

Lezingencyclus 'Maps and Society' op 'The Warburg Institute' : Fourteenth Series: 2004-2005

Opnieuw worden lezingen over de geschiedenis van de kartografie georganiseerd door Catherine Delano Smith (Institute of Historical Research) en Tony Campbell (vroeger Map Library, British Library). De bijeenkomsten worden gehouden op het Warburg Institute, University of London, Woburn Square, London WC1H 0AB om 17.00 uur. De toegang is vrij. Inlichtingen: +44 (0)20 8346 5112 (Dr Delano Smith) or t.campbell@ockendon.clara.co.uk >.

2005

20 januari: Dr Dorothea McEwan (The Warburg Institute) Aby Warburg's (1866-1929) Dots and Lines: Mapping the Diffusion of Astrological Motifs in Art History.

10 februari: Robert Headland (Scott Polar Institute, University of Cambridge) The Non-Existent Islands of the Antarctic on Maps, Ancient and Modern.

10 maart: 'The Map in Book History': Dr Moya Carey (Independent Scholar) Star Maps for Ibn al-Sufi's poem (Baghdad, 1125); Hilary Hunt (The Warburg Institute) The Map of 'The Seven Churches of Rome' (1575) in Travel Guides; Dr Stephanie Coane (U.C.L. and The Warburg Institute) A Map from the Published Account of La Pérouse's Expedition around the World (1797).

14 april: Surekha Davies (The British Library Map Collections and The Warburg Institute) The Vomiting Giant and Other Stories: First Steps among the Monstrous Peoples on Maps of America c. 1506-1648.

5 mei: Professor Stephen Daniels (Department of Geography, University of Nottingham) Maps and Education in Georgian England.

26 mei: Lindsay Braun (Department of History, Rutgers University, U.S.A.) 'A portion of our country comparatively unknown': Fred Jeppe, the Zoutpansberg, and the Cartography of the Transvaal, 1867-1899.

Dit programma is mogelijk door sponsoring van The International Map Collectors' Society, Jonathan Potter of Jonathan Potter Ltd., en Laurence Worms van Ash Rare Books. Elke lezing gaat vergezeld van een tentoonstelling in de Royal Geographical Society, Kensington, georganiseerd door Francis Herbert, Hon FRGS.

De webversie van dit programma kunt u vinden op <http://www.maphistory.info/warburgprog.html>.

Kaarten van Hendrik Verhees

De Stichting Cultuurgeschiedenis Bostel-Meierij 'Hendrik Verhees' heeft het plan opgepakt een 'Caertboek' te maken van kaarten vervaardigd door de 18de eeuwse Bostelse kaartmaker Hendrik Verhees (1744-1813). Naast op- en weergave van zijn kaarten heeft de stichting de historicus dr. Hans Pel bereid gevonden een biografie over Verhees te schrijven.

Omdat wij niet zeker zijn dat wij alle overgebleven kaarten in onze documentatie hebben, vragen wij u, als u een kaart van Verhees in uw bezit heeft, contact op te nemen met de heer Ruud van Nooijen, Händelstraat 27, 5283 KM Bostel, telefoon 0411 - 673973, e-mail ruud.vannooijen@12move.nl.

Bespreking

Redactie besprekingen: Sjoerd de Meer
E-mail: de.meer@hccnet.nl

Das neu entdeckte Schlaraffenland : Johann Andreas Schnebelins Erklärung der Wunder-seltzamen Land-Charten UTOPIAE aus dem Jahr 1694 / met nawoord van Franz Reitingen. – Bad Langensalza : Verlag Rockstuhl, 2004. – Geb., 336 p., ill. in z/w. – ISBN 3-932554-60-4. – Prijs € 29,95.

De kaart van Schlaraffenland, voor het eerst uitgegeven door David Funck in 1694, is een opmerkelijke verschijning in de kartografie. De achterliggende betekenis van de kaart en zijn elementen is een rijke bron voor discussie. Samen met de eerste uitgave is een verklaring in boekvorm uitgegeven. Deze 'Erklärung der wunder-seltzamen Land-Charten Utopiae' is geschreven door Johann Andreas Schnebelin.

Dit werk is nu opnieuw uitgegeven. De tekst in deze nieuwe uitgave is een letterlijke transcriptie van de originele tekst. De reden voor deze heruitgave was om het werk van Schnebelin toegankelijker te maken. Het voordeel is dat de lezer zich nu niet meer hoeft te buigen over de moeilijk leesbare gotische letters, waar oude Duitstalige publicaties bekend om zijn. Naast de transcriptie van de originele tekst is een register van alle aardrijkskundige namen op de kaart van Schlaraffenland toegevoegd. Dit register is samengesteld door

Harald Rockstuhl. Van elke provincie is een fragment van de kaart afgebeeld, gevolgd door een lijst van alle geografische namen, gesorteerd per regio op plaatsnamen, rivieren, kusten, meren en eilanden.

Het derde deel van het boek bestaat uit de toelichting van Franz Reitingen, getiteld 'Die wunder-seltzame land-chart Utopiae : Ein Hauptwerk barocker Lachkultur'. Reitingen is historicus en richt zich met name op kaarten en afbeeldingen van imaginaire gebieden. In zijn toelichting gaat hij in op het fenomeen van de 'barokke lachcultuur', waarbij hij voorbeelden van satirische kaarten als de bekende narrenkop gebruikt. Hij plaatst de kaart van Schlaraffenland in de bredere context van satirische en imaginaire kartografie waarbij ook de Utopia-kaart genoemd wordt.

Vervolgens gaat Reitingen uitgebreider in op de inhoud van de kaart van Schlaraffenland, waarbij hij de geografische namen op de kaart verklaart. Reitingen is dus eigenlijk de moderne Schnebelin! Verder wordt er informatie gegeven over de mogelijke auteurs en de verschillende uitgaven van de kaart.

Wat opvalt is het ontzettend grote lettertype van de getranscribeerde tekst. Wellicht is dit gedaan om de oude tekst van de nieuwe toelichtingen te onderscheiden. In ieder geval is niet de originele pagina-indeling van Schnebelins' werk aangehouden, gegeven de schuine strepen die de oorspronkelijke regelscheiding markeren. De grote letters maken echter geen professionele indruk.

De auteur is er in geslaagd om het werk van Schnebelin toegankelijker te maken. De originele tekst, het geografische namenregister en de toelichting van Franz Reitingen maken het geheel tot een waardevolle publicatie voor geïnteresseerden in kartografische curiosa.

Martijn Storms

Thresoortje

Y: kaart van de levensweg

Op verschillende plaatsen in de stad Delft is een wegenkaart van een fictieve weg op straat te zien. Het betreft een kaart in de vorm van de Griekse letter Y, die al in 1616 in gebruik was als symbool van de Latijnse School te Delft, en vergezeld gaat van het motto *Per Angusta ad Augusta* (door de enge naar de verhevenheid).

De letter Y - getekend zoals hiernaast te zien is - is een kaart van de levensweg. Het rechte stuk onderaan symboliseert de vroege jeugd waarin je je nog niet overgeeft aan deugden en ondeugden. De splitsing vindt plaats in de adolescentie, want dan sta je voor een keuze: links of rechts. Links is een eenvoudige brede weg; maar de eenvoudigste weg is niet altijd de beste, volg je die weg dan keer je op een gegeven moment om en val je van de top. Kies je echter de rechterweg, die steil en ongemakkelijk is, dan bereik je uiteindelijk 'lof en eer', voorgesteld door het brede stuk. Volgens Isidorus van Sevilla (ca. 560-636) was Pythagoras van Samos (ca. 569-475 v.Chr.)

Inzendingen voor deze rubriek, waarin ruimte is voor korte en luchtige historisch-kartografische bijdragen, aan:

Caert-Thresoor, dhr. H. Schipper
Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.
E-mail: h.schipper@geog.uu.nl

de eerste die in de vorm van de letter Y een voorstelling van de levensweg beschreef.¹ De Y staat daarom wel bekend als de letter of de vork van Pythagoras. De tegenstelling tussen 'the steep and thorny way to heaven' en 'the primrose path of dalliance'² is een veelgebruikt thema. Vergelijk bijvoorbeeld de bijbeltekst 'Ga in door de enge poort; want wijd is de poort, en breed is de weg, die tot het verderf leidt, en velen zijn er, die door dezelve ingaan'.³

Deze letter Y als symbool van de Latijnse school in Delft wordt door de zeventiende-eeuwse stadsbeschrijver Dirck Evertsz. van Bleyswijck beschreven: 'Dit ... zinne-beeld in de Griexsche letter Y ... is ontleent van de spreuke des vermaerden Philosophos Pythagoras, die daer mede te kennen wilde geven dat het menschelijke leven twee wegen hadde...'⁴

Hij haalt daarbij het volgende Latijnse epigram aan, en geeft er ook een bewerking in het Nederlands van⁵:

In de *Iconologia* van Cesare Ripa wordt de Vrije Wil voorge-

*Littera Pythagorae discrimine secta bicorni
Humanae vitae speciem preferre videtur.
Nam via virtutis dextrum petit ardua callem,
Difficilemque aditum primum spectantibus offert:
Sed requiem praebet fessis in vertice summo.
Molle ostentat iter via lata: sed ultima meta
Praecipital captos, volvitque per ardua saxa,
Quisquis enim duros casus virtutis amore
Vicerit, ille sibi laudemque decusque parabit.
At qui desideam, luxumque sequetur inertem,
Dum fugit oppositos incauta mente labores,
Turpis, inopsque simul miserabile transiget aevum.*

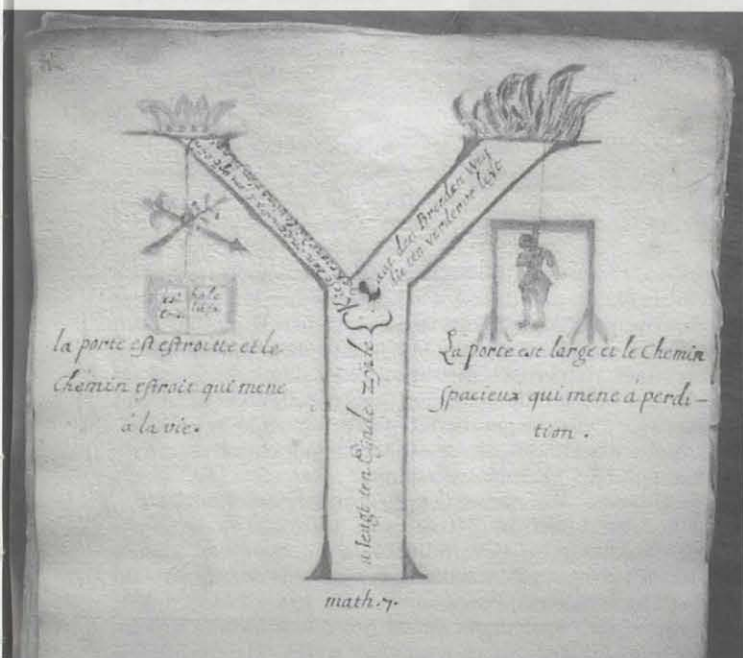

1. De gevelsteen uit 1616, thans in Oude Delft 169 (foto René van der Krogt, november 1983).

*Pythagoras letter en besluyt,
Wil 's Menschen leven drucken uyt:
Waer van de deugd ten regten gaet,
Een steyle weg, een smalle straet,
Een weg die sig eerst moeylijk toont
Waer boven op de ruste woont.
De breede wegh ter syden aen,
Daer kan men met gemak toe gaen,
Daer klimt de pragt en wellust op:
Maer boven vallie van den top.
Doch wie, om deugd, op berg en dal,
Op steyle rotsen klimmen sal,
Die sal verkrygen lof en eer:
Maer wie den tragen weg veel meer,
De overdaed en wellust mint,
Die valt, al eer hy 't oock versint,
In schand, in armoe, spot en smaet,
En leeft in seer droeve staet.*

2. Gevelsteen boven de poort Oude Delft 185. Thans is de steen gerestaureerd, waarbij de letters van de spreuk zwart geveerd zijn en de rest van de steen wit. De letter Y is na de restauratie niet erg duidelijk te zien (foto René van der Krogt, november 1983).

3. Manuscript-'kaart' van de levensweg uit Kruithof; een boekje met spreuken, aforismen, gedichten e.d. door de Dordtse dichteres Margaretha Mels uit 1669. Opvallend is dat de brede kant hier de rechter is. In de letter Y staat de Nederlandse tekst, ernaast de tekst in het Frans. Aan het eind van de brede weg is een vuur getekend (de hel) en een galg met een gehangene. De moeilijke weg eindigt met een kroon. Onder de letter staat de verwijzing naar Math. 7 (Antiquariaat Forum, thans Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

steld door een jeugdige man die in zijn rechterhand een scepter houdt, waarop de Griekse Y staat. Over het bijbehorende Latijnse epigram schrijft Ripa (of zijn vertaler Pers) dat het aan Vergilius wordt toegeschreven; thans zit met de 'pseudo-Vergilius' Maximinus als auteur.⁶ Het Delftse Fraterhuis of Collegium Literarium bestond al in de veertiende eeuw en was opgericht om enkele onvermogen Latijnse scholieren te huisvesten en onderwijzen. In het begin van de zeventiende eeuw kreeg het college de beschikking over ruimere financiële middelen. Van Bleyswijk beschrijft dat daarom in 1616 de gevel vernieuwd werd en voorzien van een gevelsteen met het zinnebeeld en het devies van het college met daaronder een tekst, waarin stond dat de school oorspronkelijk het arme fraterhuis was, maar 'nu door schatten verrijkt, een Queeck-hof van Godts-geleerde Telgen' was geworden. Het zinnebeeld was de Griekse Y. De gevelsteen dateert uit 1616; de kans is dan ook groot dat dit zinnebeeld pas in 1616 voor het eerst gebruikt is en dat de keuze ervoor beïnvloed is door Ripa's *Iconologia*, dat in 1593 verscheen.

Het devies was *Per Angusta Ad Augusta*:⁷ door de engte naar de verhevenheid (of ook 'Door smalle gangen naar verhevenheid', als zodanig gebruikt bij het familiewapen van Willem van Smallegange⁸). De verbintenis tussen Pythagoras' Y en dat motto ben ik verder niet tegengekomen. Het motto blijkt nog steeds veel gebruikt te worden door scholen over de gehele wereld, zoals bleek uit een zoekopdracht op internet. Op dit moment vinden we de kaart van het levenspad op drie plaatsen in Delft.⁹ De oude gevelsteen uit 1616 is bij de verplaatsing van de school in 1807 meeverhuisd en te vinden in

4. Afbeelding van de brede en de smalle weg. Anonieme prent uit ca. 1875. Overgenomen uit: *Het woord in beeld, vijf eeuwen Bijbel in het dagelijks leven*. Baarn, 1977.

de gevel van het huis *het Wapen van Savoye* aan de Oude Delft 169 (thans het gemeentearchief). De tekst is verdwenen. Boven het poortje Oude Delft 185 (onderdeel van het Prinsenhof-complex) is een steen te vinden in de vorm van een wapenschild met de letter Y en daaromheen het devies. Dit poortje leidde vroeger naar de Latijnse school. Boven de ingang van de nieuwe, in 1890 gebouwde school aan de Westvest (thans kantoor) plaatste men een kopie van deze laatste steen.

Peter van der Krogt

NOTEN

- 1 Isidorus van Sevilla, *Etymologiarum sive Originum*, Lib. I.3. 'Y litteram Pythagoras Samius ad exemplum vitae humanae primus formavit; cuius virgula subterior primam aetatem significat, incertam quippe et quae adhuc se nec vitiis nec virtutibus dedit. Bivium autem, quod superest, ab adolescentia incipit: cuius dextra pars ardua est, sed ad beatam vitam tendens: sinistra faciliior, sed ad labem interitumque deducens.' (http://www.ukans.edu/history/index/europe/ancient_rome/L/Roman/Texts/Isidore/I*1.html)
- 2 Shakespeare, *Hamlet*, act I, iii, Ophelia zegt tegen Laertes: 'But, good my brother, / Do not, as some ungracious pas-

tors do, / Show me the steep and thorny way to Heaven, / Whilst, like a puff'd and reckless libertine, / Himself the primrose path of dalliance treads / And reckes not his own read. 'In de vertaling van Jan Jonk: 'Maar lieve broer, / wees niet als een schijnvrome herder soms / die mij de doornen weg ten hemel toont, / maar zelf, als opgeblazen libertijn, / het roze pad betreedt van lust en luim.' (<http://www.janjonk.nl/data/tonel/hamlet.html>).

- 3 Mattheus 7:13-14. Statenvertaling.
- 4 Dirck Evertsz. van Bleyswijk, *Beschryvinge der Stadt Delft*. Delft: Arnold Bon, 1667-[1680], blz. 521-522.
- 5 Deze Nederlandse bewerking nam hij over van Cesare Ripa, *Iconologia of Uytbeeldinghen des Verstants*, vertaald door Dirck Pietersz. Pers (Amsterdam, 1644), blz. 574-575.
- 6 A. Riese, ed., *Anthologia latina sive poesis latinae supplementum, I, Carmina in codicibus scripta* (Leipzig 1894-1906), nr. 632.
- 7 Vaak leest men dat de herkomst van dit devies Victor Hugo is. Hugo gebruikte het in 1830 in de vierde akte van zijn drama *Hernani* in de vorm: *Ad augusta per angusta*. Gezien de zeventiende-eeuwse vermelding in Delft is Hugo zeker niet de bedenker van het motto!
- 8 Eric Augusteijn, *Familie Smallegange*. [2003]. On-line: <http://httpd.chello.nl/~e.augusteijn/smalwap.htm>.
- 9 René en Peter van der Krogt, *Gevelstenen in Delft* (Alphen aan den Rijn: Repro-Holland, 1985), blz. 48-49.

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, e-mail: peter@vanderkrogt.net.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

AHLERS, W.

Jacob van Deventer, nieuwe ideeën en nieuwe vragen / Willy Ahlers. - In: *Caert-Thresoor* 23 (2004) 3: 59-64.

BAYNTON-WILLIAMS, A. (ed.)

Cornelis van Wytfliet's *Descriptionis Ptolemaicae Augmentum*. - In: *MapForum* 2, ed. Ashley Baynton-Williams (Summer 2004): 48-52. - Met geïllustreerde collatie en vergelijking van de kaarten in Cornelis van Wytfliet, *Histoire Universelle des Indes Occidentales et Orientales* (Douai: François Fabri, 1611) en José d'Acosta, *America* (Ursel: Cornelius Sutorius, 1605).

COHEN, P.E., & R.T. AUGUSTYN

A Newly Discovered Hondius Map: Jodocus Hondius 1603 map of the world / Paul E. Cohen & Robert T. Augustyn. - In: *Eenenvijftigste Jaarverslag 2002 Fundatio Hondius* (verschenen in 2003): 45-50.

DANCKAERT, L.

Map of the Austrian Netherlands, by Ferraris, 1771-77 / Lisette Danckaert. - In: *BIMCC Newsletter* 20 (September 2004): 13-15.

DANCKAERT, L.

How to look at ancient maps: A few practical tips / Lisette Danckaert. - In: *BIMCC Newsletter* 20 (September 2004): 9-12.

DANKU, G.

Twaalf kaarten van Cornelis I Danckerts (1603-1656) in de Andreas Nagy atlas / Gyuri Danku. - In: *Caert-Thresoor* 23 (2004) 3: 72-79.

HOLSBRINK, J.H.

De 'Fryske triangulaasje' fan 'e Eekhoff-atlas / J.H. Holsbrink. - In: *It Beaken* 66 (2004) 1, 48-62. - Betreft de *Nieuwe atlas van de provincie Friesland* (Leeuwarden: W. Eekhoff, 1849-59) met 32 kaarten van de Friese grietenijen (Koeman, *Atlantes Neerlandici* II, Eek 1).

HONDIUS, G.L.

Hondius / G.L. Hondius. - In: *Nederland's Patriciaat: Genealogieën van bekende geslachten*, 85e jaargang 2003/04 (Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie, 2004), blz. 87-197. - Genealogie van de familie Hondius, afstammend van Jodocus Hondius (1563-1612).

KADASTRALE ATLAS (GELDERLAND)

Aalten/Bredevoort / [tekst en kadastrale gegevens K. van der Hoek, J. van Eck, K. Beernink]. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2004. - (Kadastrale atlas Gelderland 1832; [bd. 46]). - ISBN 90-71988-50-3.

KADASTRALE ATLAS (UTRECHT)

Vleuten-De Meern in 1832: grondgebruik en eigendom / [Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht; bijdragen van D.T. Koen, O.J. Wttewaall]. - Utrecht: Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht [etc.], 2004. - (Kadastrale atlas provincie Utrecht; 10. - ISBN 90-75602-10-3).

KROGT, P. van der, & G. DANKU

De Andreas Nagy atlas: een atlas factice uit circa 1660 / Peter van der Krogt en Gyuri Danku. - In: *Caert-Thresoor* 23 (2004) 3: 66-71.

MOSER, J.

Die frühesten Karten Südwestafrikas zwischen 1761 und 1879 / Jana Moser. - In: *Cartographica Helvetica* 30 (Juli 2004): 35-41. - De oudst besproken kaarten zijn de 'Land Caarte van een Gedeelte van Zuyd Afrika' van Carel Frederik Brink uit 1761 en verbeterde kopie daarvan uit 1785.

POULS, H.C.

De landmeter Jan Pietersz. Dou en de Hollandse Cirkel / H.C. Pouls. - Delft: Nederlandse Commissie voor Geodesie, 2004. - iv, 98 blz. - ([Publikatie van de] Nederlandse Commissie voor Geodesie; 41). - ISBN 90-6132-287-1.

REINHARTZ, D.

Divided by Empire, Reunited by Tourism: Tourist Maps of Sint Maarten/Saint Martin / Dennis Reinhartz. - In: *IMCoS Journal* 98 (Autumn 2004): 33-45.

SHORT, J.R.

The world through maps: a history of cartography / John R. Short. - Toronto [etc.]: Firefly Books, 2003. - 224 pp. - ISBN 1-55297-811-7

SURINAME

Kaart van Suriname / naar de opmetingen gedaan in de jaren 1860-1879 door J.F.A. Cateau van Rosevelt en J.F.A.E. van Lansberge. - 1:200.000. - Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, cop. 2004. - 1 kaart op 10 bladen: in kleur; elk 74x54 cm, gev. tot 27x19 cm + overzicht van kaartbladen. - Facs. van origineel afkomstig uit de Bibliotheek van de KMA in Breda. - Oorspr. uitg.: 's-Gravenhage: Smulders, 1882. - ISBN 90-5881-151-4. - N.B. In de kaartencollectie van de Vrije Universiteit bevindt zich een wandkaart met dezelfde titel, maar dan "aangevuld tot 1898 met die [opmetingen] van en geteekend door W. L. Loth", uitgegeven bij J.H. de Bussy te Amsterdam in 1899. (schaal 1:500.000). Deze uitgave wordt in de toelichting bij de facsimile niet vermeld.

WESSELINK, D.

Enkele bijzonderheden over de start van het kadaster in Gelderland / Dirk Wesselink. - In: *Geo-Info* 1 (2004) 10: 410-413.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTHOGRAPHICA HELVETICA 30 (Juli 2004)

Internet: <http://www.stub.unibe.ch/dach/cb/cb/carhe-en.html>
Brunner, Kurt, Frühe Karten des Kilimandscharo: Ein Beitrag zur Expeditionskartographie (blz. 3-9).
Demhardt, Imre Josef, Die Kartographie des Kaiserlichen Schutzgebiets Deutsch-Ostafrika (blz. 11-21).
Liebenberg, Elri, Die Kartierung von Südafrika unter britischer Herrschaft 1795-1910 (blz. 23-34).
Moser, Jana, Die frühesten Karten Südwestafrikas zwischen 1761 und 1879 (blz. 35-41).
Demhardt, Imre Josef, Die Kartographie des Schutz- und Mandatsgebiets Südwestafrika (blz. 43-52).

CARTHOGRAPHICA HUNGARICA 8 (május 2004)

Onregelmatig verschijnend tijdschrift. Het vorige nummer verscheen in mei 2000. De Hongaarse artikelen hebben soms een Engelse of Duitse vertaling/samenvatting. György Danku zorgde voor de vertaling van de titels van de artikelen zonder samenvatting/vertaling.
Török, Zsolt, Angielini Magyarországtérképe: az 1570-es évekbeli [met Duitse vertaling: Die Ungarnkarte von Angielini: aus den 1570er Jahren] (blz. 2-9).
Bartha, Lajos, Az első magyar felirátú földgömbök szelvényei [Segmenten van de eerste aardglobe met Hongaarse namen] (blz. 10-13).
Szalai, Béla, A tizenöt éves háború metszetábrázolásai a frankfurti vásári tudósításokban (1593-1606) [Prenen van de 15-jarige oorlog in verslagen van de Frankfurter boekenbeurs (1593-1606)] (blz. 18-39).
Gróf, László, Bod Péter nyomában Erdélyben (Bod Péter térképei) [met Engelse vertaling: In Péter Bod's footsteps through Transylvania (The maps of Peter Bod, 1712-1769)] (blz. 40-57).

- Dana, Dan, Transylvania on the Hereford map (blz. 58-63).
 Stirban, Sofia, Restoration of a collection of manuscript maps in the National Union Museum, Alba Julia (blz. 64-66).
 Botond, Gudor, Boroskrakkó kéziratok térképeinek megtalálása és restaurálása [De ontdekking en restauratie van de manuscriptkaarten van Boroskrakko (dorp in centraal Transsylvanië, thans in het Roemeens genaamd Cricau)] (blz. 67).
 Szántai, Lajos, Ami az Atlas Hungaricusból kimaradt [Aanvullingen op *Atlas Hungaricus*] (blz. 68-74).
 Szántai, Lajos, Delisle 1703-as Magyarország-térképének rejtelmei [met Engelse vertaling: The riddle of De L'Isle's 1703 map of Hungary] (blz. 75-79).

IMAGO MUNDI No. 56, part 2 (2004)

- Terkla, Dan, The Original Placement of the Hereford Mappa Mundi (blz. 131-151).
 Boorsch, Suzanne, The Case for Francesco Rosselli as the Engraver of Berlinghieri's Geographia (blz. 152-169).
 Withers, Charles W.J., Mapping the Niger, 1798-1832: Trust, Testimony and 'Ocular Demonstration' in the Late Enlightenment (blz. 170-193).
 Carhart, George S., How Long Did It Take to Engrave an Early Modern Map? A Consideration of Craft Practices (blz. 194-197).
 Crampton, Jeremy W., Exploring the History of Cartography in the Twentieth Century (Review article) (blz. 200-206).

IMCOS JOURNAL Issue 98 (Autumn 2004)

Internet:

- <http://www.barvey27.demon.co.uk/imcos/journal.htm>
 Whitfield, Peter, Nineteenth-Century Mapping: A Neglected Area for Collectors (blz. 5-10).
 Batten, Kit, Trials and Tribulations of Compiling a Cartobibliography: The Printed Maps of Devon and The Victorian Maps of Devon (blz. 11-21).
 Richardson, W.A.R. (Bill), Gavin Menzies' Cartographic Fiction: The case of the Chinese 'discovery' of Australia (blz. 23-32).
 Reinhartz, Dennis, Divided by Empire, Reunited by Tourism: Tourist Maps of Sint Maarten/Saint Martin (blz. 33-45).
 Dreyer-Eimbcke, Oswald, Amerigo Vespucci and Cartography (blz. 55-59).

DE HOLLANDSE CIRKEL 6, nr. 2 (augustus 2004)

- Aardoom, L., 2004: 125 jaar Nederlandse Commissie voor Graadmeting, Waterpassing en Geodesie (2) (blz. 42-54).
 Holsbrink, J.H., Herverkaveling Schouwen-Duiveland: verdeling van de meetkundige grondslag (blz. 56-61).
 Boer, Adri den, Grafmonumenten van Snellius in de Pieterskerk te Leiden (blz. 62-64).

MAPFORUM 2 (Summer 2004)

- Internet: <http://www.mapforum.com>
 Baynton-Williams, Miles, Starting a Collection (blz. 8-11).
 Baynton-Williams, Ashley, Ptolemaic Atlases (blz. 13-16).
 Kentish, Brian, Large Scale Maps of the English Counties (blz. 18-22).
 Nicolas de Fer (1646-1720), Geographer to the French King (blz. 24-28).
 This Day in History: The Capture of Gibraltar, 4th August 1704 (blz. 30-32).
 Baynton-Williams, Ashley, John Rocque's Catalogue of ca. 1761 (blz. 34-43).
 Slowther, Catherine, Map Dealer Profile: Richard Arkway (blz. 44-46).
 Cornelis van Wytfliet's Descriptionis Ptolemaicae Augmentum (blz. 48-52).
 Lake Parime (blz. 64-65).
 Cartographic Curiosity: The Bohemian Rose (blz. 70).

THE PORTOLAN Issue 60 (Fall 2004)

- Internet: <http://www.portolan.washmap.org>
 Frumin, Mitia, Russian Navy Mapping Activities in the Eastern and Southern Mediterranean (Late 18th Century) (blz. 13-26).
 Stephenson, Richard W., General Lee's Forgotten Mapmaker: Major Albert H. Campbell and the Department of Northern Virginia's Topographical Department (blz. 27-39).
 Pflederer, Richard, Portolan Charts: The Key to Navigation in the Mediterranean and Beyond (blz. 40-46).
 Gavish, Dov, Experimental Cartography in the Palestine Campaign, 1915-1918 (blz. 47-51).
 Kumler, Mark P., 'In der Vergulde Sonnewijzer' (In the Golden Sundial): a Biography of Willem Janszoon Blaeu (1571-1638) (blz. 52-56).

Overzicht inhoud 23ste jaargang 2004

AHLERS, W., Jacob van Deventer, nieuwe ideeën en nieuwe vragen	59
BRINK, L., Een zee zo zwart als de nacht: De geologische schoolwandkaart van Noord-Holland van W. Kloeke	42
BROECKE, M.P.R. VAN DEN, De eerste staat van Vrients'/Philip Galle's Inferioris Germaniæ kaart gevonden	1
BROECKE, M.P.R. VAN DEN, De Utopia kaart van Ortelius	89
DANKU, G., Twaalf kaarten van Cornelis I Danckerts (1603-1656) in de Andreas Nagy atlas	72
HEIJDEN, H.A.M. VAN DER, De Bataafse mythe in de cartografie	37
KLERK, A. DE, en M. STORMS, Zeeuwse bedrijfskaart-boekjes in particulier bezit: Een vergeten vorm van cultureel erfgoed	29
ORMELING, F.J., Een model voor de verandering van plaatsnamen in het kader van de Europese expansie	5
KROGT, P. VAN DER, The (New) Hollstein voor historisch kartografen	15
KROGT, P. van der, & G. DANKU, De Andreas Nagy atlas: een atlas factice uit circa	66
REITINGER, F., Kleine studentengeografie	95
RUITINGA, L. en M. STORMS, Fantasia Cartographica: een fantastische wereld in kaart gebracht	83
Thresoortjes	
Y: kaart van de levensweg (Peter van der Krogt)	106

Besprekingen

Balkan in kaart: Vijf eeuwen strijd om identiteit / Harry Teunissen & John Steegh. (Martijn Storms).	26
Das neu entdeckte Schlaraffenland: Johann Andreas Schnabelins Erklärung der Wunder-seltzamen Land-Charthen UTOPIAE aus dem Jahr 1694 / met nawoord van Franz Reitingen. (Martijn Storms).	106
De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland, 1773-1794 / H.J. Versfelt (Marco van Egmond).	54
De wereld in kaart gebracht: Kaarten en hun geschiedenis / Nathaniel Harris. (Peter van der Krogt).	53
Koeman's Atlantes Neerlandici. Vol. II: The folio atlases published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu / Compiled by Peter van der Krogt. (Francis Herbert).	24
Landschap in archieven / red. H. Baas ... et al (W.T. Resida).	25
Les Plans de Paris des origines (1493) à la fin du XVIIIe siècle: étude, carto-bibliographie et catalogue collectif / Jean Boutier. (Peter van der Krogt).	81
Maps and Plans of Dutch Ceylon: A Representative Collection of Cartography from the Dutch Period / K.D. Paranavitana, R.K. de Silva. (Jacques Moerman).	52
Mercator. De man die de aarde in kaart bracht / Nicholas Crane (Martijn Storms).	24

@LaCarte	21, 48, 80, 103
Varia Cartographica	22, 49, 81, 105
Nieuwe literatuur en facsimile uitgaven	27, 56, 82, 109

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
(van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.

Digitalisering elk denkbaar origineel

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

Restoration-Workshop Paul Peters

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restoration-Workshop Paul Peters is lid van de VeRes, de VAR en de IADA (International Association of Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf
Iris Antique Globes and Maps
verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.irisglobes.nl maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31^B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
info@paulpeters.demon.nl - info@irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**